Emanuel Kant

O LEPOM I UZVIŠENOM

BONART

BIBLIOTEKA
»CRVENI HORIZONTI«

Glavni urednik
VITO MARKOVIĆ

Izdavač
BONART, Nova Pazova

Za izdavača
BOŽIDAR POPOVIĆ

2002. godina
Tiraž: 1000
Štampa: BONART
Nova Pazova, Hilandarska 66
Tel: 022/333-160; Fax: 022/333-307

IMANUEL KANT

O LEPOM I UZVIŠENOM

Preveo
GLIGORIJE ERNJAKOVIĆ

BONART

Naslov originala
BEOBACHTUNGEN ÜBER DAS GEFÜHL
DES SCHÖNEN UND ERHABENEN
VON M. IMMANUEL KANT

NEKOLIKO REČI O PISCU I DELU

Pred nama je jedan spis velikog mislioca Imanuela Kanta, šire poznatog, uglavnom, po njegovoj kritici ljudske moći saznanja i po njegovoj strogoj i neumitnoj etici dužnosti. Međutim, u ovoj maloj knjižici Kant nam se prikazuje drugom jednom stranom svoga duha, manje poznatom, ali duboko humanom i lepom. Iako nijedan od Kantovih biografa nije propustio da istakne lepe osobine koje su krasile Kantovu ličnost, ipak je Kant ostao više poznat kao pedantan i povučen profesor-osobenjak (što je, možda, bio tek u poslednjim godinama svog dugog života), nego kao čovek koji je pokazivao živo interesovanje za sve što se oko njega dešavalo.

Kant je pratio sve važnije događaje u svetu, oduševljavao se oslobodilačkim ratom u Severnoj Americi i, još više, francuskom revolucijom, gledajući u njoj, kao i mnogi njegovi savremenici, ostvarenje »carstva razuma« (mada se sa metodima revolucionarnog nasilja nije slagao). S tim u vezi zanimljivo je saopštenje jednog od Kantovih biografa da Kant, koji je inače prema svojim sabesednicima bio tolerantan do krajnjih granica, jedino nije mogao podneti da mu neko protivreči u pozitivnoj oceni karaktera francuske revolucije. Često se dešavalo da zbog nestrpljenja nije mogao kod kuće da sačeka pismonošu koji mu je donosio novine, već mu je polazio u susret.

Prema tome, iako dubok mislilac, Kant nije bio naučnik kabinetskog tipa. Naprotiv, održavao je stalne

i svakodnevne društvene veze sa pojedincima i porodicama iz svoje sredine, i to najčešće van užeg profesorskog kruga. Društvo žena nije mu bilo manje prijatno od društva muškaraca. I u jednom i u drugom često je vodio glavnu reč; svojim bogatim znanjima činio je razgovor zanimljivim, a svojom vedrinom i duhovitošću održavao je dobro raspoloženje u društvu. Po rečima jednog od njegovih biografa i prijatelja, R. B. Jahmana, Kant je u sebi na srećan način ujedinjavao dve lepe osobine koje se retko nalaze kod jednog čoveka: dubokoumnu učenost i prijatnu društvenost. Zato ga Jahman i upoređuje s antičkim misliocima, koji su svoj duh obrazovali i svoja znanja sticali ne samo iz knjiga već, u mnogo većoj meri, iz dodira sa svetom i iz svakodnevnog ophođenja sa ljudima.

Iz takvih osobina Kantova duha nastalo je i ovo delo. Sudeći po samom naslovu, reklo bi se da pred sobom imamo jedan Kantov čisto estetički spis. To je, međutim, samo jednim, i to manjim, delom tačno. Estetičkih razmatranja u pravom smislu reči ima samo na prvih nekoliko stranica teksta, a ostalo su, uglavnom, moralno-psihološka i popularno-filozofska razmatranja o čoveku, njegovoj prirodi i njegovim mnogostrukim odnosima u društvenom ophođenju. Međutim, mada su ova druga razmatranja i duhovita i oštroumna, često duboka i vrlo zanimljiva, ipak se u literaturi o Kantu ovaj spis s razlogom uzima, pre svega, kao polazna tačka u razvoju Kantovih estetičkih shvatanja.

Prema vremenu u kome je pisan (1763), spis »O lepom i uzvišenom« (potpun naslov glasi: »Razmatranja o osećanju lepog i uzvišenog« spada u tzv. prekritički period Kantova stvaranja* (svoja glavna dela, tri »kritike« – »Kritiku čistog uma«, »Kritiku praktičnog uma« i »Kritiku moći suđenja« – Kant je napisao u vremenu između 1780. i 1790. godine).

---

* Ovo je, koliko je nama poznato, prvi Kantov spis iz prekritičkog perioda koji je preveden na naš jezik.

U pogledu estetičkih shvatanja, kao i opštefilozofskih, u Kantovu razvoju se prekritički period odlikuje širokim poznavanjem ranijih autora, velikom raznovrsnošću interesovanja i tema, nastojanjem da zauzme samostalan stav prema skoro svim aktuelnim problemima date oblasti. To je period velikog traženja i previranja. U jednom pismu iz 1767. godine Kant saopštava jednom od svojih prijatelja da je u traženju istine ravnodušan prema svojim ranijim i tuđim mišljenjima i da često iz osnova menja svoje poglede. Iako se nije upuštao u pojedinačna egzaktna istraživanja, Kant je u tom periodu došao do mnogih stavova koje će docniji razvoj nauke uneti u svoje hipoteze i rešenja.

Dok se u prvoj deceniji svoga stvaranja (1747. do 1758.) Kant kretao uglavnom u oblasti prirodno-matematičkih nauka na opštim osnovama Njutnove i Lajbnic–Volfove filozofije, u drugoj deceniji (1759. do 1768.), pod uticajem engleskih moralista i, naročito, Rusoa, težište njegovih interesovanja se prenosi na pitanja čoveka, njegovog unutrašnjeg života, njegovih životnih ideala – na pitanja morala, religije i estetike. Evo šta sam Kant docnije kaže o tom preokretu:

»Ja sam po unutrašnjoj sklonosti istraživač. Osećam neugasivu žeđ za saznanjem i nemir pun žudnje da u tome sve dalje idem, kao i zadovoljstvo pri svakom napretku učinjenom u tome. Nekad sam verovao da sve to čini čast čovečanstvu, pa sam prezirao svetinu koja o tome ništa ne zna. Na pravi put izveo me je Ruso. Ono prividno preimućstvo iščezava; učim se da poštujem ljude i smatrao bih sebe nekorisnijim od svakog običnog radnika kad ne bih verovao da ova razmatranja mogu dati značaj svima ostalim za uspostavljanje prava čoveka.« I malo dalje: »Ako uopšte postoji neka nauka koja je čoveku stvarno potrebna, onda je to ona koju ja učim; ona kazuje čoveku kako će dosledno

ispuniti mesto koje mu je u svetu dodeljeno i iz nje on može da nauči kakav mora biti da bi bio čovek.»

Uzgred napomenimo i ovo: gole zidove skromno nameštene Kantove radne sobe ukrašavala je jedino Rusoova slika.

Iz te decenije (1759–1768) potiče i spis »O lepom i uzvišenom«. To je prvi Kantov rad u kome se tretiraju i estetička pitanja. Kao što je poznato, svoje konačno shvatanje estetičkih problema Kant je izložio u »Kritici moći suđenja«, napisanoj pod kraj 80-ih godina i objavljenoj 1790. godine. Ovde ćemo istaći samo nekoliko osnovnih podataka o razvoju Kantove estetičke misli, čiji početak predstavlja spis »O lepom i uzvišenom«.

U ovom spisu Kant je, uglavnom, pod uticajem estetičkih shvatanja do kojih su psihološkom analizom estetičkog doživljavanja došli engleski moralisti i estetičari (naročito Šeftsberi, Hačeson i Berk). Interesantno je da Kant u ovom delu i moral zasniva na estetici. Izvor istinske vrline on nalazi u osećanju lepote i dostojanstva ljudske prirode, koje je urođeno svakom čoveku (Šeftsberi je polazio od lepote i savršenstva svetske celine i u njoj nalazio izvor religije). Za Kanta je u to vreme kao i za spomenute engleske mislioce estetika empirijska oblast u kojoj se može doći do pojedinačnih pouzdanih konstatacija, ali ne i do apriornih principa, odnosno do naučnih zakona. Takvo gledište se može pratiti kroz Kantove spise (štampani programi njegovih univerzitetskih predavanja, prepiska, filozofska dela) sve do 1787. godine. U drugom izdanju svoje »Kritike čistog uma« (1787), Kant je u jednoj primedbi, u kojoj se u prvom izdanju potvrđivao gornji stav o nemogućnosti estetike kao nauke, izvršio neke manje izmene po kojima se jasno videlo da se u njegovom gledanju na ta pitanja nešto menja. Krajem 1787. godine on u jednom pismu (K. L. Rajnholdu) saopštava da je,

---

* I. Kant, *Sämtliche Werke*, Bd. VIII, herausgegeben von K. Vorländer, Leipzig 1922, S. 273, 274.

baveći se »Kritikom ukusa«, otkrio novu vrstu principa a priori, tj. zakona za treću duševnu moć – osećanje zadovoljstva i nezadovoljstva (prve dve su moć saznanja i moć požude ili htenja), što je ranije smatrao nemogućim. Time je učinjen značajan korak bliže shvatanjima izloženim u »Kritici moći suđenja, ali dok je došao do njih Kant je u dve-tri naredne godine prošao još kroz nekoliko etapa, vidno obeleženih uglavnom u njegovoj prepisci.

Iako do svojih gledišta o osnovnim estetičkim problemima nije došao kao ni njegov prethodnik u Nemačkoj, osnivač estetike Baumgarten, preko neposrednog doživljaja lepote, – jer umetnostima niti se ozbiljnije bavio, niti ih je, sem poezije, poznavao, već je interesovanje za estetiku kod njega niklo iz potreba dovršavanja zgrade trancendentalne filozofije, – Kant je umetnosti u sistemu svoje filozofije dao dostojno mesto. Po rečima francuskog estetičara Viktora Baša, Kant je svojom estetikom dao »filozofsko posvećenje dominantnoj ulozi koju su engleski i francuski estetičari i književnici pod kraj XVIII veka pridavali osećanju«. Svojom estetikom Kant je, u stvari, premostio jaz koji je u njegovom sistemu postojao između teorijskog i praktičnog uma, između kauzalne nužnosti i celishodnosti, između prirode kao carstva nužnosti i sfere ljudskog morala kao carstva slobode. Lepo, po njemu, pokazuje ostvarenim ono što po zahtevima morala treba da bude ostvareno, tj. potčinjavanje prirode ljudskom duhu.*

Stvaralaštvo umetničkog genija ravno je, po Kantu, stvaranju prirode, u njemu dolazi do jedinstva prirode i slobode, uzročnosti i celishodnosti, ono je najviši domet ljudskog duha.

Razume se da će detaljnija analiza Kantovih estetičkih shvatanja naći u njima i slabe tačke, kao što su ih Kantovi sledbenici i našli i Kanta prevazišli, ali jed-

---

* V. Basch, *Essai critique sur l'esthétique de Kant*, Paris 1927, p. 602.

no ostaje ipak van svake sumnje: Kantova estetika, kao i filozofija uopšte, predstavlja tačku u kojoj se na kraju XVIII veka stiču svi motivi i tendencije prethodnih istraživanja i iz koje polaze, opet na različite strane, novi tokovi estetike i filozofske misli XIX veka.

Sam spis »O lepom i uzvišenom« Kant je napisao sredinom 1763. godine (8. oktobra 1763. predat je prema tadašnjim propisima dekanu na cenzuru), a iz štampe je izišao krajem februara 1764. Pisanju ovog dela Kant je pristupio bez nekih naučnih pretenzija, pa već na početku prvog odeljka ističe da na pitanja o kojima želi da piše gleda više očima posmatrača nego filozofa.

Kad se, pored toga, ima u vidu da je Kant, otprilike u isto vreme kad je pisao ovo delo, odbio da konkuriše za upražnjeno mesto profesora poetike, tj. da nije imao nameru da se posveti pitanjima estetike, kao što je nije nikada ni predavao, onda je to jedan dokaz više da je Kant pristupio pisanju ovog dela kao neposredni posmatrač života i da ga je objavio ne s namerom da stvara filozofski sistem, već da ga pruži živim ljudima za pouku i razonodu. Jedan od najpoznatijih biografa i prijatelja Kantovih, L. E. Borovski, tvrdi da su »Razmatranja o osećanju lepog i uzvišenog« bila u ono vreme najčitanije Kantovo delo. Treba reći i to da se Kant nije samo slučajno dotakao tih pitanja. U svoj lični primerak knjige »O lepom i uzvišenom« on je još godinama unosio i dodavao svoja zapažanja o istim ili sličnim pitanjima, koja su, po mišljenju poznatog komentatora i izdavača Kantovih dela Karla Forlendera, ponekad bila još interesantnija, dublja i raznovrsnija od onih koja su izložena u samoj knjizi (iz tih zapažanja uzeta je i ona zabeleška o presudnom uticaju Rusoa sredinom 60-ih godina).

Sam spis je podeljen u četiri odeljka. U prvom se govori o nekim pojavama u prirodi i umetnosti za koje se vezuju osećanja lepog i uzvišenog; u drugom – o lepom i uzvišenom kod čoveka uopšte, a naročito u vezi

s različitim temperamentima; u trećem – o razlikama lepog i uzvišenog u odnosima između muškog i ženskog pola, i u četvrtom – o razlikama među pojedinim narodima s obzirom na pomenuta osećanja. Već je rečeno da to nije neki čvrsto povezan sistem pogleda sa jednom osnovnom tezom koja bi se primerima dokazivala, već niz refleksija i pojedinačnih zapažanja zahvaćenih iz živog toka ljudskog kretanja i delanja, izloženih popularno i zanimljivo, često duhovito i sa jakim prizvukom ironije, ali ipak uvek prožetih dubokim poštovanjem čoveka i ljubavlju prema njemu. Po ovome spisu Kant je nazvan nemačkim Labrijerom.

Razume se da se u refleksijama ovakve vrste mogu uvek naći i izvesne jednostranosti, prebrza uopštavanja i sl. Preko takvih bi se stvari moglo preći kao preko manje ili više slučajnih omašaka. Međutim, današnji čitalac će u ovom delu naći i takva mesta gde nisu u pitanju ni omaške ni mestimična površnost, već stavovi koje su docniji razvoj nauke ili i samo vreme davno prevazišli. Kant je u oblasti nauke delio sa svojom epohom, XVIII vekom, njenu osnovnu ograničenost: odsustvo istorijskog prilaženja pojavama. Zato se i moglo desiti da u ženi iz viših društvenih slojeva XVIII veka vidi ženu uopšte, da crte nepromenljive ženske prirode vidi i u onim svojstvima koja su nesumnjivo posledica društvenog položaja žene u određenim epohama. Ako neke od tih crta izgledaju i današnjoj ženi svojstvene, ili to i stvarno jesu, onda je to samo dokaz da još nisu do kraja likvidirani oni uslovi u kojima su takva svojstva formirana, te Kant samo utoliko ostaje u pravu i, razume se, ukoliko govori o svojstvima koja su u tesnoj vezi sa biološkom prirodom i funkcijom žene.

Isto to važi i za Kantov odnos prema pojedinim, u njegovo vreme još zaostalim, narodima i rasama. Taj odnos je došao do izražaja u četvrtom odeljku, u pokušajima uporedne psihologije narodâ. Uopštavanja u toj oblasti su uvek riskantna i sumnjiva. Kant je to osećao i zato se u primedbama ispod teksta ogradio izvesnim

rezervama. Međutim, izgleda da se to ograđivanje odnosilo samo na kulturno razvijenije narode tadašnje Zapadne Evrope dok se u ocenama kulture i duhovnih svojstava istočnih naroda i drugih rasa ne oseća ta rezervisanost. U pitanjima njihova duha i kulture Kant pokazuje potpuno nerazumevanje. I tu mu je, kao i veku prosvećenosti u kome je živeo, nedostajalo kako praktično poznavanje istorije tih delova sveta, tako i istorijski način prilaženja određenim pojavama. Pogled u istoriju i kulturu tih naroda otvorio se tek u XIX veku, a istorijsko prilaženje pojavama, iako mu niko više ne osporava naučnost, još ni danas nije došlo do opšte primene.

Posmatrajući pojave kao prosto date, onakve kakve su bile pred njim, Kant nam se i u ovom malom spisu ipak prikazuje kao mislilac izvanredno finog analitičkog duha. Ako tome dodamo lepo osećanje mere i ukusa i plemenitu želju da se čovek i njegov život podignu na visinu ideala koji je i danas za poštovanje, mislimo da smo ukazali na osnovne osobine ovog dela koje mu daju trajnu vrednost i koje ga preporučuju pažnji današnjeg čitaoca.

G. Ernjaković

RAZMATRANJA O OSEĆANJU LEPOG I UZVIŠENOG

PRVI ODELJAK

O RAZNIM PREDMETIMA OSEĆANJA UZVIŠENOG I LEPOG

Različitost osećanja zadovoljstva ili nezadovoljstva ne počiva toliko na svojstvima spoljašnjih stvari koje ta osećanja izazivaju, koliko na unutrašnjem svojstvu svakog čoveka da na delovanje tih stvari odgovara radošću ili zlovoljom. Zato neki ljudi nalaze radost u onome što je drugima odvratno, a ljubavnu strast, koja je često za svakoga zagonetka, ili pak žestoku odvratnost – tamo gde drugi ostaju potpuno ravnodušni. Polje u kome se ispoljavaju ove osobenosti ljudske prirode prostire se nadaleko i naširoko i nagoveštava celo bogatstvo otkrića koja su isto toliko prijatna koliko i poučna. Zasad ću razmotriti samo neka mesta koja mi u toj oblasti izgledaju naročito značajna, pa i njih više očima posmatrača nego očima filozofa.

Pošto se čovek oseća srećan samo ukoliko udovoljava nekoj svojoj sklonosti, unutrašnje svojstvo koje mu omogućava da uživa velike radosti, iako za to nije naročito obdaren, sigurno nije beznačajno. Gojazni ljudi, za koje je najduhovitiji autor njihov kuvar i za koje su dela od ukusa u njihovom podrumu, osetiće pri masnim vicevima i prostačkim šalama istu onakvu iskrenu radost kakvom se toliko ponose ljudi plemenitih osećanja. Čovek troma duha koji voli da čita knjige zbog toga što ne zna za prijatnije uspavljujuće sredstvo, trgovac kome izgledaju glupa sva zadovoljstva osim onog koje oseća pametan čovek kad sračunava svoje poslovne dobitke, onaj ko osobu drugog pola voli

samo ukoliko je ubraja u predmete za uživanje, ljubitelj lova - bilo da lovi samo muve kao Domicijan ili zveri kao A..., - svi oni imaju neko unutrašnje svojstvo koje im omogućava da uživaju radosti na svoj način, ne zavideći pri tom nikome na nekim drugim radostima ili čak nemajući nikakve predstave o njima; na to se, međutim, zasad neću obazirati. Ima još jedno osećanje finije vrste; ono se tako naziva bilo zato što ga možemo duže uživati bez zasićenja i zamora, bilo zato što ono pretpostavlja neku, da tako kažem, nadražljivost duše koja ovu čini u isto vreme prikladnom za moralno više postupke, bilo pak stoga što pokazuje darove i odlike uma - dok se nasuprot tome ona prva osećanja mogu javljati i uz potpuno odsustvo misli. To je ono osećanje čiju jednu stranu hoću da posmatram. Samo, pri tom isključujem onu težnju koja je vezana za velike uzlete uma i draž koju je mogao osetiti Kepler kad je, kako nam saopštava Bejl, rekao da ne bi ni za celu kneževinu prodao nijedno od svojih otkrića. Takvo osećanje je i suviše fino da bi moglo ući u ovu skicu, koja će se ograničiti samo na čulna osećanja za koja su sposobne i običnije duše.

Osećanje finije vrste koje želimo sada da ispitamo uglavnom je dvojako: osećanje *uzvišenog* i osećanje *lepog*. Oba su nam prijatna, ali na vrlo različit način. Pogled na brda čiji snežni vrhovi nadvisuju oblake, opis oluje koja besni, ili slika pakla koju daje *Milton* izazivaju dopadanje, ali dopadanje praćeno jezom; naprotiv, pogled na cvetne livade, doline sa vijugavim potocima po kojima pasu stada, opis *Elizijuma*[1*] ili *Homerova* slika Venerinog struka bude isto tako prijatna osećanja, ali su ova praćena radošću i osmehom. Da bi se onaj prvi utisak mogao razviti u nama sa odgovarajućom jačinom, moramo imati *osećanje uzvišenog*, a da bismo drugo

* Reči obeležene brojkama objašnjene su na kraju knjige. - *Prev.*

mogli valjano da uživamo, moramo imati *osećanje lepog*. Visoki hrastovi i usamljene senke u raju su *uzvišeni*, cvetne aleje, niske živice i u razne oblike potkresano drveće su *lepi*. Noć je *uzvišena*, dan je *lep*. Ljude koji imaju osećanje uzvišenog, svečana tišina letnje večeri, kada se treperavi zraci zvezda probijaju kroz smeđe noćne senke a mesec stoji usamljen na vidiku, poneće polagano do uzvišenih osećanja prijateljstva, ništavnosti sveta, večnosti. Svetao dan uliva čoveku poslovnu preduzimljivost i vedro raspoloženje. Uzvišeno dira čoveka, lepo *očarava*. Lice čoveka koji je obuzet osećanjem uzvišenog ozbiljno je, ponekad napregnuto i zadivljeno. A vedro osećanje lepog pokazuje se u živahnom sjaju očiju, u nasmejanim crtama lica, a često i u bučnoj veselosti. I uzvišeno može da bude raznoliko. Nekad ga u nama prati izvesna jeza ili seta, nekad samo tiha zadivljenost, a u nekim slučajevima na uzvišenoj osnovi široko razvijena lepota. Prvo ću nazvati *stravičnim*, drugo plemenitim, a treće *veličanstvenim*. Tiha usamljenost je uzvišena, ali na jedan jeziv način.* Zato su velike, pros-

---

* Hteo bih da dam samo jedan primer plemenite groze koju može da izazove opis potpune usamljenosti i stoga navodim nekoliko mesta iz Karazanovih snova (*Bremisches Magazin*, Bd. IV, S. 539). Ovaj škrti bogataš je u istoj meri u kojoj je raslo njegovo bogatstvo zatvarao put u svoje srce sažaljenju i ljubavi prema drugima. Međutim, ukoliko se ljubav prema ljudima hladila, utoliko je na drugoj strani rasla njegova revnost u molitvama i verskim obredima. Posle ovog priznanja on ovako nastavlja: »Jedne večeri, kad sam pri svetlu lampe svodio svoje račune i sračunavao dobit, savlada me san. U snu ugledah anđela smrti kako poput vihora pojuri na mene i udari me pre nego što sam ga mogao zamoliti da me poštedi ovog strašnog udarca. Zaprepastih se kad videh da je moja sudbina zapečaćena i da se dobru koje sam učinio ne može više ništa dodati, niti se od zala koja sam počinio može bilo šta oduzeti. Povedoše me pred presto onoga koji prebiva u trećem nebu. Svetlo koje je bleštalo preda mnom oslovi me ovim rečima: ,Karazane, tvoje služenje bogu je odbačeno, svoje srce si zatvorio pred ljubavlju prema ljudima, a svoje blago si držao gvozdenom rukom. Živeo si samo za se pa ćeš zato i ubuduće za večita vremena živeti sam, prognan iz svake zajednice sa bilo kojim stvorenjem.' U tom trenutku me je neka nevidljiva sila zgrabila i pognala kroz sjajnu zgradu vasione. Ubrzo bezbrojni sve-

trane pustinje, kao što je ogromna pustinja Samo u Tatarskoj, uvek navodile ljude da ih nasele strašnim utvarama, vampirima i avetima.

Uzvišeno mora uvek biti veliko, a lepo može biti i malo. Uzvišeno mora biti jednostavno, lepo može biti ukrašeno i nakićeno. Velika visina je isto toliko uzvišena kao i velika dubina, samo ovu prati osećanje groze, a onu prvu divljenje; zato ono osećanje može biti stravično, a ovo plemenito. Pogled na egipatsku piramidu, kako izveštava *Haslkvist*[3], uzbuđuje nas mnogo više nego i najbolji opis ali ona je građena jednostavno i dostojanstveno. Crkva svetog Petra u Rimu je veličanstvena. Pošto je na njenoj osnovi, koja je velika i jednostavna, lepota (na primer zlato, mozaik, itd., itd.) tako široko nabačena da iz celine najjače deluje osećanje uzvišenog, građevina je veličanstvena. Arsenal mora biti dostojanstven i jednostavan, vladarski dvor veličanstven, a letnjikovac lep i kitnjast.

Dugotrajnost je uzvišena. Ako pripada prošlosti, ona je svečano uzvišena; ako je gledamo u nedoglednoj budućnosti, ona će imati u sebi nečeg jezivog. Zgrada iz prastare davnine je dostojanstvena. *Halerov*[4] opis buduće večnosti uliva nam potajnu grozu, a opis minule – nemo divljenje.

---

tovi ostadoše iza mene. Kad sam se približavao krajnjoj granici prirode, primetio sam da se tama beskrajne praznine spušta u dubinu preda mnom. Strašno carstvo večite tišine, usamljenosti i mraka. Neizrecivi strah me je spopao u tom trenutku. Polako nestadoše iz vida i poslednje zvezde, pa se onda ugasi i poslednji bledi zrak svetla u potpunoj pomrčini. Samrtni užas i očaj rasli su sve više, kao što sam se i ja svakog trenutka sve više udaljavao od poslednjeg nastanjenog sveta. Pomislio sam u nepodnošljivom strahu da bih čak i onda kad bi me deset hiljada puta po hiljadu godina odneli dalje izvan granica vasione još uvek gledao u neizmernu bezdan tame preda mnom, bez pomoći i bez nade na povratak. – U ovom bunilu ispružih takvom snagom ruke za predmetima stvarnosti da se probudih od toga. I tada mi postade jasno da ljude treba visoko ceniti; jer i najneznatniji od onih koje sam u oholosti svojoj odagnao ispred svojih vrata bio bi mi u onoj strašnoj samotinji draži od svih blaga Golkonde.«[2]

O OSOBENOSTIMA UZVIŠENOG I LEPOG KOD ČOVEKA UOPŠTE

Um je uzvišen, dovitljivost je lepa. Neustrašivost je uzvišena i velika, lukavost je sitna ali lepa. Opreznost je, po rečima *Kromvela*, vrlina predsednika opština. Istinoljubivost i poštenje su jednostavni i plemeniti, šala i ljubazno laskanje su fini i lepi. Uljudnost je lepota vrline. Nesebična uslužnost je plemenita, uglađenost (politesse) i ljubaznost su lepe. Uzvišene osobine ulivaju poštovanje, a lepe izazivaju ljubav. Ljudi čija osećanja teže lepom potražiće svoje valjane, postojane i ozbiljne prijatelje samo u nevolji; ali za stalno društvo oni će izabrati duhovitog, pristojnog i uljudnog druga. Ponekoga i suviše visoko cenimo da bismo ga mogli voleti. On izaziva u nama divljenje, ali je visoko iznad nas da bismo mu se usudili prići sa prisnošću ljubavi.

Oni koji u sebi udružuju oba ova osećanja opaziće da uzvišeno utiče na nas jače nego lepo, samo što nas uzvišeno, ako nije praćeno i lepim, zamara i ne može se dugo uživati*. Visoka osećanja do kojih se ponekad

* Pri osećanju uzvišenog duševne snage se jače naprežu i zato se brže zamaraju. Neku pastirsku pesmu moći ćemo duže bez prekida čitati nego Miltonov »Izgubljeni raj«, a Labrijera[6] duže nego Janga[7]. Kod ovog poslednjeg, kao moralnog pesnika, čini mi se da baš to i jeste greška što jednolično ostaje u uzvišenom tonu; a jačina utiska može se obnavljati samo smenjivanjem sa lakšim mestima. Kod lepog nas ništa tako ne zamara kao umetnikov napor ako ga primetimo. Pesnikovo nastojanje da nas gane dosadno je i mučno deluje.

uzdigne razgovor u biranom društvu moraju se povremeno smenjivati vedrom šalom, a nasmejana radost treba da bude ganutom, ozbiljnom izrazu lica lep kontrast, koji čini da se obe vrste osećanja neusiljeno smenjuju. *Prijateljstvo* nosi uglavnom obeležje uzvišenog, a *ljubav između polova* – lepog. Nežnost i duboko poštovanje ipak daju ljubavi izvesnu dostojanstvenost i uzvišenost, dok laka pošalica i prisnost pojačavaju kolorit lepog u ovom osećanju. *Tragedija* se, po mome mišljenju, razlikuje od *komedije* naročito po tome što se u prvoj budi osećanje *uzvišenog*, a u drugoj *lepog*. U prvoj se prikazuje velikodušno žrtvovanje za dobro drugih, velika odvažnost u opasnosti i oprobana vernost. Ljubav je tu setna, nežna i puna poštovanja; tuđa nesreća budi u grudima gledaoca osećanje saučešća i njegovo srce čini osetljivim za nevolje drugih. On je tronut i oseća dostojanstvo svoje vlastite prirode. Komedija, naprotiv, prikazuje fine spletke, neverovatne zaplete, prepredenjake koji se uvek umeju izvući, budale koje svako može da prevari, šale i smešne karaktere. Ovde ljubav nije tako žalosna, ona je vesela i prisna. Ipak se mogu i ovde kao i u drugim slučajevima plemenito i lepo udružiti do izvesne mere.

Čak poroci i moralne slabosti nose ponekad izvesne crte uzvišenog ili lepog; i to bar utoliko ukoliko ih opažamo čulima, ne ispitujući ih umom. Gnev strašna čoveka je uzvišen kao Ahilov gnev u »Ilijadi«, *Homerov* junak je uopšte *stravično-uzvišen* a *Vergilijev* je *plemenit*. Otvorena, drska osveta za teške uvrede ima nečeg velikog u sebi, i ma koliko ona nedozvoljena bila, u pripovesti ona ipak deluje strašno i dopadljivo. Kad je nekoliko zaverenika napalo noću šaha Nadira u njegovom šatoru i kad je on, po pričanju *Hanveja*[5], već zadobio nekoliko rana očajnički se braneći, uzviknuo je: »*Milost! Opraštam svima.*« Jedan od zaverenika zamahnu sabljom i odgovori: »*Sam nisi nikad imao milosti, pa je i ne zaslužuješ.*« Odlučna smelost jednog nitkova je krajnje opasna, a ipak nas u priči dira, pa čak

i u onom momentu kad ga privode sramnoj smrti, on je u izvesnoj meri oplemenjuje time što je dočekuje prkosno i s prezrenjem. S druge strane, lukavo smišljen plan, iako smera na ugursuzluk, ima nečeg finog u sebi i ljudi mu se smeju. Težnja za dopadanjem (koketerija) udružena sa bistrim umom, tj. težnja za osvajanjem i draženjem, možda je kod inače pristojne osobe za pokudu, a ipak je lepa i obično privlačnija od čestite i ozbiljne prisnosti.

Pojava osobe prijatne spoljašnjosti budi čas jedno čas drugo osećanje. Visok rast pribavlja sebi ugled i poštovanje, nizak – poverenje. Čak i tamna put i crne oči su bliže uzvišenom, a plave oči i svetla put lepom. Nešto dublja starost više je u skladu s osobinama uzvišenog, a mladost s osobinama lepog. Tako je i sa razlikama među staležima, pa čak i odelo treba u svakom od pomenutih odnosa da odgovara toj razlici osećanja. Visoke, naočite osobe treba da se oblače jednostavno, u krajnjem slučaju svečano, osobe malog rasta mogu da budu nakićene i ukrašene. Starosti dolikuju tamnije boje i jednostavnost u oblačenju, mladost neka blista svetlijim i upadljivim bojama odela. Među staležima, pri jednakoj imućnosti i jednakom rangu, sveštenik mora pokazati najveću jednostavnost, državnik – najveći sjaj. Čičisbeo[8] može da se nagizda kako mu je volja.

I u spoljašnjim uslovima sreće ima nečega što, bar po verovanju ljudi, izaziva ova osećanja. Poreklo i titula nalaze u većini slučajeva ljude spremne na uvažavanje. Bogatstvo, i kad je bez zasluga, poštuju čak i nesebični ljudi, po svoj prilici zbog toga što se sa predstavom bogatstva vezuju zamisli o velikim delima koja bi se pomoću njega mogla izvršiti. Ovakvo poštovanje ukazuje se ponekad i nekom bogatom lupežu koji takva dela nikad neće izvršiti, niti ima pojma o plemenitom osećanju, bez koga bogatstvo ne može da se ceni. Nesreću siromaštva povećava ono nipodaštavanje koje

ni zasluge ne mogu potpuno da pokriju, bar ne u očima običnih ljudi, osim ako položaj i titula ne zaslepe ovo grubo osećanje i ne okrenu ga nekako u njegovu korist.

U ljudskoj prirodi nikad nema lepih osobina a da u isto vreme i njihovo izrođavanje preko mnogobrojnih preliva ne prelazi u krajnju nepotpunost. Kad *stravično-uzvišeno* pređe granicu prirodnog, ono postaje *pustolovno**. Ako se neprirodnim stvarima pripisuje uzvišenost, a ove u njima ima vrlo malo ili je uopšte nema, onda su to grdobe. Ko voli pustolovine i u njih veruje, taj je *fantast*; sklonost izopačavanju prirodnog rađa *čudaka*. Na drugoj strani, osećanje lepog, ako u njemu nema ni trunke plemenitog, izrođava se u *otužno*. Muškarca s takvom osobinom nazivamo *fićfirić*, ako je mlad; ako je srednjih godina – *kicoš*. Pošto je starosti neophodna uzvišenost, *matori kicoš* je najprezreniji stvor u prirodi, kao što je mladi fićfirić najnepodnošljiviji i najodvratniji. Šala i vedrina spadaju u osećanje lepog. Ipak može u njima da svetluca i prilično uma, pa su u tom slučaju manje ili više srodne uzvišenom. Onoga u čijoj vedrini ne vidimo tu primesu zovemo *vetropir*. Ko je neprestano vetropirast taj je *šašav*. Lako je uvideti da i pametni ljudi ponekad teraju vetar kapom i da treba imati ne malo duha da bi se um za izvesno vreme oslobodio svoje redovne službe a da se pri tom nimalo ne pogreši. Čoveka čije reči ili postupci niti uveseljavaju niti uzbuđuju nazivamo *dosadnim*. Ako se on uz to ipak trudi da postigne i jedno i drugo, onda je on *gnjavator*. Ako je gnjavator još i uobražen, onda je to *budala*.**

---

* Ukoliko uzvišenost i lepota pređu poznatu srednju meru, onda ih obično nazivamo *romantičnim*.

** Nije teško uvideti da se ovo cenjeno društvo deli na dve grupe, na grupu čudaka i grupu uobraženjaka. Učenog čudaka skromno nazivamo *pedantom*. Ako se drži uporno mudrijaški kao *tikvani* sta-

Ovu neobičnu skicu ljudskih slabosti pokušaću da učinim nešto jasnijom pomoću nekoliko primera; jer onaj kome nedostaje Hogartova[9] olovka mora opisom naknaditi ono što crtežom ne može da izrazi. Smelo izlaganje opasnostima za naša prava, za prava otadžbine i naših prijatelja, uzvišeno je. Krstaški ratovi, staro viteštvo bili su *pustolovni*; dvoboji, taj bedni ostatak viteštva, nisu ništa drugo do *nakaznosti* postale iz pogrešnog shvatanja časti. Povlačenje iz svetske buke je *plemenito* ako je sredina zbog svoje sitničavosti nepodnošljiva. Usamljenička pobožnost starih pustinjaka bila je *pustolovna*. Manastiri i slični grobovi u koje se zatvaraju živi sveci predstavljaju *nakaznost*. Savlađivanje svojih strasti pomoću čvrstih načela jeste *uzvišeno*. Mučenje svoga tela, zaveti i druge monaške vrline su *nakaznosti*. Svete mošti, sveto drvo i druga slična starudija zajedno sa svetom stolicom tibetanskog dalaj-lame – sve su to *nakaznosti*. Od dela duha i finoga osećanja, epska dela Vergilijeva i Klopštokova spadaju u *plemenito*, Homerova i Miltonova u *pustolovno*. Ovidijeve »Metamorfoze« su *bizarnosti*, vilinske bajke francuske ludosti su najbednije nakaznosti koje je ljudski duh ikad izmislio. Anakreonske pesme su većinom vrlo blizu *bljutavom*.

Dela duha i oštroumlja, ukoliko njihovi predmeti izazivaju i osećanja, takođe učestvuju u ovim razlikama. Matematička predstava neizmerne veličine svetske zgrade, metafizička razmišljanja o večnosti, proviđenju, besmrtnosti naše duše sadrže u izvesnoj meri uzvišenost i dostojanstvenost. Naprotiv, ljudsku mudrost često unakazuje pravno cepidlačenje, a izgled te-

rih i novi vremena, uz njegovo će lice vrlo dobro pristajati kapa sa praporcima. Uobraženjake srećemo češće u višim krugovima. Ova vrsta je možda još bolja od one prve. Na njima se može mnogo zaraditi i mnogo im se nasmejati. Ovi nakaradni ljudi se ipak jedni drugima rugaju i sudaraju se svojim praznim glavama.

meljitosti nas ne sprečava da četiri silogističke figure ubrojimo u školske nakaznosti.

Među moralnim osobinama jedino je prava vrlina uzvišena. Ima, doduše, dobrih moralnih svojstava koja su prijatna i lepa i koja, ukoliko su u skladu sa vrlinom, isto tako držimo za plemenita, mada ih, u stvari, ne možemo računati u oblast moralnog. Rasuđivanje o tome je tanano i zamršeno. Odista se ne može u oblasti moralnog staviti duševno stanje iz koga proističu takve radnje do kojih bi, doduše, i vrlina dovela, ali iz pobude koja se sa vrlinom samo slučajno podudara, dok u svojoj suštini često može da bude i u suprotnosti sa pravilima vrline. Izvesna bolećivost koja lako prelazi u toplo osećanje *sažaljenja* lepa je i dopadljiva, jer pokazuje blagonaklono osećanje za sudbinu drugih ljudi, na šta izlaze i osnovna načela vrline. Samo je ova dobroćudna strast slaba i uvek slepa. Jer ako vas ovo osećanje pokrene da svojim sredstvima pomognete nekoga u nevolji, a sami ste dužni nekom trećem, i dovodite sebe u nemogućnost da odgovorite ovoj dužnosti koju pravičnost zahteva, onda očevidno radnja ne može poteći iz neke moralne namere, jer ona vas ne bi mogla navesti da jednu višu obavezu žrtvujete onom slepom zanosu. Naprotiv, ako je u vama opšta naklonost prema ljudskom rodu postala princip kome svoje radnje uvek podređujete, ljubav prema nevoljniku ostaje i dalje, samo je ona sad, gledano sa jednog višeg stanovišta, postavljena u pravilan odnos prema svim vašim dužnostima. Opšta naklonost je uzrok saosećanja sa njegovom nevoljom, ali u isto vreme i pravičnosti, po kojoj se sada morate uzdržati od onog postupka. Čim se ovo osećanje podiglo do potrebe opštosti, ono je postalo uzvišeno, ali i hladnije. Nemoguće je, naime, da se pred udesom svakog čoveka naše grudi nadimaju od nežnosti i da se pred svakom tuđom nedaćom zalivaju tugom, jer u tom slučaju svaki vrli čovek, topeći se neprestano u suzama sažaljenja kao Heraklit,

ne bi sa ovakvom preosetljivošću bio ništa drugo do plačljivi besposličar*.

Druga osobina dobre naravi, koja je doduše lepa i dopadljiva ali ne i osnova istinske vrline, jeste *ljubaznost*, spremnost da drugima budemo prijatni uslužnošću, pristajanjem na njihove želje i podešavanjem svoga ponašanja prema njihovom načinu mišljenja. Ova osnova prijatne društvenosti je lepa, a prilagodljivost takvog srca je dokaz dobre naravi. Ali to nije nikakva vrlina, jer iz nje može da proistekne svaki porok ukoliko joj viši principi ne postave granice i ne oslabe je. Da i ne spominjemo da je ljubaznost prema onima koji su nam bliski vrlo često nepravda prema drugima koji se nalaze izvan tog našeg užeg kruga, – takav će čovek, ako uzmemo u obzir samo tu pobedu, moći da bude opterećen svim porocima, i to ne iz neposredne sklonosti, već zato što voli da se dopada drugima. On će iz silne druželjubivosti postati lažov, besposličar, pijanica itd., itd., jer ne postupa po pravilima koja smeraju na dobro ponašanje uopšte, već po sklonosti koja je, uzeta za sebe, lepa, ali i slepa kad je bez čvrstine i bez principa.

Prema tome, istinska vrlina može izrasti samo iz principa i ukoliko su oni opštiji, utoliko je vrlina uzvišenija. Ovi principi nisu spekulativna pravila, već svest o osećanju koje živi u grudima svakog čoveka i seže mnogo dublje od posebnih pobuda sažaljenja i ljubaznosti. Verujem da ću sve obuhvatiti ako kažem da je to

---

* Ako izbliže pogledamo, videćemo da sažaljivost, ma koliko nam se dopadala, nema u sebi dostojanstva vrline. Rasplakano dete i nesrećna a ljupka žena ispuniće naše srce saučešćem, dok ćemo u isto vreme hladno primiti vest o nekoj velikoj bici, u kojoj je, svakako, značajan deo ljudskog roda morao u užasnim mukama nevino da izgine. Mnogi je vladar, pun sažaljenja, okretao glavu pred nesrećom jedne jedine osobe a, u isto vreme, često iz beznačajnih pobuda, izdavao naređenja za otpočinjanje rata. Tu nema nikakve srazmere u posledicama, pa kako se onda može tvrditi da je opšta ljubav prema čoveku uzrok takvih postupaka?

osećanje lepote i dostojanstva ljudske prirode. Prvo je osnov opšte blagonaklonosti, drugo – opšteg poštovanja, i kad bi to osećanje dostiglo svoje savršenstvo u jednom ljudskom srcu, onda bi taj čovek, doduše, voleo i cenio i samog sebe, ali samo utoliko ukoliko je on jedan od svih onih na koje se ovo njegovo široko i plemenito osećanje proteže. Samo ako tako proširenoj naklonosti podredimo svoju posebnu naklonost, moći ćemo harmonično primeniti svoje pozitivne nagone i ostvariti plemenitu ljubaznost koja čini lepotu vrlinom.

S obzirom na slabost ljudske prirode i neznatnu moć koju bi opšte moralno osećanje imalo nad većinom srca, proviđenje nam je kao dopunu vrline dalo takve pomoćne nagone koji mogu i ljude bez principa da navedu na lepa dela, a isto tako drugima, koji postupaju po principima, da daju za to jači podsticaj i veću odlučnost. Sažaljenje i ljubaznost su osnov lepih postupaka koji bi pod prevagom grublje sebičnosti možda bili i ugušeni, ali nisu, kao što smo videli, neposredni osnovi vrline, iako su, oplemenivši se srodnošću s njom, stekli njeno ime. Stoga ih mogu nazvati *usvojenim vrlinama*, a onu koja na principima počiva – *pravom vrlinom*. One prve su lepe i prijatne, a ova je uzvišena i časna. Narav u kojoj vladaju prva dva osećanja zovemo *dobrodušnom*, a za čoveka te vrste kažemo da ima *dobru dušu*; onome, međutim, čije se vrline temelje na principima s pravom pripisujemo *plemenito srce*, a čoveka s takvom osobinom nazivamo valjanim. Ipak, usvojene vrline imaju dosta sličnosti sa pravim vrlinama, jer sadrže osećanje neposrednog zadovoljstva pri dobrim i dobronamernim radnjama. Dobrodušan čovek će bez zadnje namere, iz proste ljubaznosti, postupati blago i uljudno i osećati iskreno saučešće u tuđoj nevolji.

Ali pošto mi ova moralna simpatija još nije dovoljna da tromu ljudsku prirodu upravi na dela od opšte koristi, proviđenje nam je usadilo još jedno osećanje

koje je isto tako fino i može da nas pokrene na delanje kao i da drži ravnotežu i grubljoj sebičnosti i niskim požudama. To je *osećanje časti* i njegova posledica *stid*. Mišljenje koje drugi mogu da imaju o našoj vrednosti i njihov sud o našim radnjama jeste moćan pokretač koji će navesti na mnogu žrtvu, i što dobar deo ljudi ne bi učinio ni po neposrednom podsticaju u dobrodušnosti ni iz principa, to se vrlo često čini zbog spoljašnjeg izgleda, u zabludi – vrlo korisnoj ali i vrlo plitkoj – da sud drugih ljudi određuje našu vrednost i vrednost naših postupaka. Ono što se iz ovakvih pobuda čini nije ni najmanje moralno; upravo zato svako ko želi da u očima drugih važi za moralna čoveka smišljeno prikriva motiv častoljublja. Ova sklonost je još manje srodna pravoj vrlini nego dobrodušnost, jer nju ne pokreće neposredno lepota radnje, već ugled koji će radnja imati u očima drugih. Pošto je ipak i osećanje časti fino, nazvaću vrlini sličan proizvod toga osećanja – *odblesak vrline*.

Ako uporedimo vrste ljudskih naravi po tome koje od ova tri osećanja u njima vlada i određuje njihov moralni karakter, videćemo da svako od njih stoji u bliskom srodstvu sa jednim od temperamenata, prema njihovoj uobičajenoj podeli, no tako da bi, bez obzira na to, najmanje moralnog osećanja bilo u flegmatičnom temperamentu. Ne tvrdimo da se baš glavno obeležje u karakteru ovih različitih vrsta naravi poklapa sa spomenutim osobenostima, jer grublja osećanja, kao na primer sebičnost, niske požude itd., itd., ne uzimamo ovde u razmatranje – a baš se u prvom redu prema njima vrši uobičajena podela temperamenata; već samo podvlačimo da se spomenuta finija moralna osećanja lakše udružuju sa jednim ili drugim od ovih temperamenata i da su većinom i stvarno udružena s njima.

Iskreno osećanje lepote i dostojanstva ljudske prirode i takva pribranost i čvrstina duha da čovek na njima kao opštoj osnovi temelji sve svoje radnje, ozbiljna

je stvar i ne ide zajedno sa lepršavom veselošću niti sa nestalnošću vetropira. Ono se približava čak seti, tihom i plemenitom osećanju, ukoliko se ova zasniva na onoj grozi koju oseća pritešnjena duša kad, ponesena velikom odlukom, vidi opasnosti koje mora savladati i kad ima pred očima tešku ali veliku pobedu nad samom sobom. Istinska vrlina, koja iz principa proizlazi, ima u sebi nešto što se, izgleda, ponajbolje slaže sa *melanholičnim* duševnim stanjem u ublaženom smislu.

Dobrodušnost, ona lepota i tanana osetljivost duše koja nam u pojedinim slučajevima, već prema stvarnom povodu, otvara srce za sažaljenje ili naklonost, podvrgnuta je u velikoj meri uticaju promenljivih okolnosti, pa budući da takav duševni pokret ne proističe iz jednog opšteg principa, on se vrlo lako menja prema tome da li nam se predmeti pokazuju ovom Ili onom svojom stranom. Pa pošto je ova sklonost usmerena na lepo, izgleda da se ona najprirodniije slaže s onom vrstom ljudske naravi koju nazivamo *sangviničnom* i koja je nestalna i na veselje uvek spremna. U ovom temperamentu treba tražiti one prijatne osobine koje smo nazvali usvojenim vrlinama.

Osećanje časti se obično uzima kao znak *koleričnog* sklopa pa nam to može poslužiti kao povod da moralne posledice ovog finog osećanja, koje većinom smeraju samo na spoljašnji sjaj, ispitamo radi prikazivanja takvog karaktera.

Nikada čovek nije potpuno lišen finijih osećanja, samo jači nedostatak njihov, koji dogovorno nazivamo bezosećajnost, spada u *flegmatični* temperament, kome se inače odriču čak i grublje pobude, kao pohlepa za novcem itd., itd., ali mi ćemo mu ih, zajedno sa drugim sličnim sklonostima, svakako ostaviti, jer ne spadaju u plan ovih razmatranja.

A sad pogledajmo bliže osećanja uzvišenog i lepog, naročito ukoliko su moralna, sa gledišta uobičajene podele temperamenata.

Čoveka čija osećanja naginju *melanholiji* ne zovemo melanholičnim zato što on, lišen radosti života, čami u mračnoj tuzi, već zato što bi njegova osećanja, ako bi prešla izvesnu meru ili ako bi zbog nečega dobila pogrešan pravac, lakše prešla u tugu nego u neko drugo stanje duha. U njega je naročito razvijeno osećanje uzvišenog. Čak i lepota, na koju je on isto tako osetljiv, neće ga samo dražiti, već će ga zadivljujući ga u isto vreme, i ganuti. On zadovoljstva uživa ozbiljnije, ali zbog toga ne manje. Svaka ganutost izazvana uzvišenim ima u sebi više čari nego varljiva draž lepog. Ako se takav čovek dobro oseća, on će pre biti zadovoljan nego veseo. On je postojan. Zbog toga podvodi svoja osećanja pod principe. Ona su utoliko stalnija i nepromenljivija ukoliko je opštiji princip kome su podređena, i ukoliko je šire ono visoko osećanje koje obuhvata niža. Svi posebni osnovi naklonosti i težnji su podvrgnuti mnogim izuzecima i menama, ukoliko ne proističu iz jednog višeg osnova. Bodri i prijazni Alkest[10] kaže: »Svoju ženu volim i cenim jer je lepa, mila i pametna.« A šta onda ako je bolest unakazi ili je starost učini džandrljivom, ili ako vam, kad prvi zanos mine, ne izgleda više nimalo pametnija od ostalih? Ako osnova više nema, šta će biti sa naklonošću? Uzmimo, nasuprot tome, plemenitog i staloženog Adrasta[10], koji u sebi ovako misli: »Prema ovoj osobi odnosiću se ljubazno i s poštovanjem jer je ona moja žena.« Ovakvo mišljenje je plemenito i velikodušno. Neka se slučajne draži i promene, ona je ipak i dalje njegova žena. Plemeniti osnov ostaje i ne zavisi mnogo od promenljivosti spoljašnjih okolnosti. Takvi su principi u poređenju sa duševnim pokretima koji nastaju samo pod određenim uticajima, i takav je čovek od principa nasuprot onome koga od prilike do prilike obuzimaju dobrodušnost i ljubav prema drugom. Kao da mu i unutrašnji glas njegova srca ovako govori: »Onom čoveku moram priteći u pomoć jer je u nevolji; on mi,

doduše, nije prijatelj ni drug, niti mislim na to da bi mi on jednom mogao dobrim uzvratiti. Sad nije vreme za mudrovanje i zanovetanje: on je čovek, i što njega zadesi to pogađa i mene.« Tada se njegov čin oslanja na najviši osnov ljudske plemenitosti i uzvišen je u najvećoj meri, kako svojom nepromenljivošću tako i opštošću svoje primene.

Da nastavim svoja zapažanja. Čovek melanholičnog temperamenta malo polaže na to šta misle drugi, šta je po njihovom mišljenju dobro i istinito, on se oslanja jedino na svoj sopstveni sud. Pošto kod njega motivi dobijaju karakter principa, teško ga je skrenuti na druge misli; njegova postojanost se ponekad izvrgava u tvrdoglavost. Na promenu mode gleda ravnodušno, a na njen sjaj s prezrenjem. Prijateljstvo je uzvišeno i zato odgovara njegovoj prirodi. On može ponekad da izgubi nekog nestalnog prijatelja, ali ovaj njega neće tako lako izgubiti. I samu uspomenu na ugaslo prijateljstvo on i dalje poštuje. Govorljivost je lepa, misaona ćutljivost je uzvišena. On je dobar čuvar svojih i tuđih tajni. Istinoljubivost je uzvišena, i zato on mrzi laž i pretvaranje. Visoko ceni dostojanstvo ljudske prirode. Ceni samoga sebe i u čoveku gleda biće koje zaslužuje poštovanje. Ne podnosi izopačenu poniznost, njegove plemenite grudi dišu slobodno. Gnusni su mu svi lanci, počev od pozlaćenih koji se nose na dvorovima, do onih od teškog železa kojima su okovani robovi na galijama. Strog je sudija sebi samom i drugima, i često je sit i sebe i sveta.

Ako se ovaj karakter izrodi, ozbiljnost naginje seti, odanost – zanesenjaštvu, slobodoljublje – entuzijazmu. Uvreda i nepravda pale u njemu osvetoljubivost. Tada ga se treba čuvati. Opasnosti prkosi, a smrt prezire. Ako se njegovo osećanje izopači i ako mu nedostaje umne bodrosti, zagaziće u *pustolovstvo*, nadahnuća, prikazanja, iskušenja. Ako je razum još slabiji, izgubiće se u *bizarnostima* – snoviđenja, slutnje i znamenja. U opasnosti je da postane *sanjar* ili *čudak*.

Čovek *sangviničnog* temperamenta ima vrlo razvijeno *osećanje za lepo*. Stoga su njegove radosti intenzivne i živahne. Ako nije veseo, on je neraspoložen, a zadovoljstvo koje pruža smirenost skoro i ne poznaje. Raznolikost je lepa i zato on voli promenu. Traži radost u sebi i oko sebe, uveseljava druge i prijatan je u društvu. Moralne simpatije ima mnogo. Tuđa radost mu stvara dobro raspoloženje, a tuđa nevolja čini ga bolećivim. Njegovo moralno osećanje je lepo, ali bez principa i uvek zavisno od neposrednog dejstva koje predmeti vrše na njega u datom trenutku. Prijatelj je svakome ili, što na isto izlazi, pravi prijatelj nije nikome, mada je dobra srca i dobronameran. Ne pretvara se. Danas će vas svojom ljubaznošću i lepim manirima zabavljati, sutra, ako ste bolesni ili u nesreći, osetiće istinsko i iskreno sažaljenje, ali će gledati da se neprimetno izvuče i izmakne dok se okolnosti ne promene. Sudija ne sme biti nikada. Zakoni mu izgledaju uopšte prestrogi i suze ga mogu zavesti. Nije nikakav svetac, nikad nije sasvim dobar, nikad sasvim rđav. Često prelazi granice pristojnosti i ide do razuzdanosti, više za ljubav drugom nego iz sklonosti. Darežljiv je i spreman da drugom priskoči u pomoć, ali rđav platiša ako je sam što dužan, jer ima razvijeno osećanje za dobrotu ali one i za pravdu. Niko nema tako lepo mišljenje o svom sopstvenom srcu kao on. Čak i ako ga ne cenite visoko, vi ćete ga ipak voleti. Ako mu se karakter iskvari, zapada u *šarlatanstvo*, sitničav je i detinjast. Ako mu starost malo ne ublaži živahnost ili mu ne donese više razuma, u opasnosti je da postane matori *uobraženko*.

Čovekom koga ubrajamo u *kolerike* vlada osećanje za onu vrstu uzvišenosti koju možemo nazvati *pompeznost*. Ona je upravo samo spoljašnji sjaj uzvišenog i drečeća boja, koja unutrašnju sadržinu stvari ili ličnosti, koje mogu da budu rđave i proste, zaklanja i spoljašnjim izgledom vara i dira. Kao što zgrada koja je vešto okrečena, pa izgleda da je pravljena od klesanog kame-

na, čini isto utisak kao kad bi stvarno od kamena bila, a nalepljeni venci i stubovi joj daju izgled stabilnosti, mada su i sami slabi i ništa ne podupiru – isto tako blistaju prividne vrline, lažne iskre mudrosti i izmišljene zasluge.

Kolerik sudi o sopstvenoj vrednosti i vrednosti svojih stvari i postupaka prema izgledu i utisku izazvanom u očima drugih. U pogledu unutrašnjih svojstava i motiva koje predmet sam po sebi sadrži, kolerik je hladan, ne zagreva ga istinska dobrota, niti ga dira pažnja*. Njegovo ponašanje je izveštačeno. On mora umeti da zauzima najrazličitija gledišta da bi mogao da proceni svoje držanje sa različitih stanovišta svojih posmatrača, jer njemu nije mnogo stalo do toga šta je on, već kako izgleda u očima drugih. Zato on mora dobro da poznaje dejstvo na opšti ukus i razne utiske koje će njegovo ponašanje proizvesti na druge. Pošto on u ovom lukavom vrebanju mora da sačuva potpunu hladnokrvnost i ne sme dopustiti da ga zaslepi ljubav, sažaljenje ili saučešće njegova srca, on će izbeći i mnoge gluposti i neprijatnosti u koje zapada sangvinik, koga neposredni osećaj zaslepljuje. Zbog toga kolerik izgleda razboritiji nego što jeste. Njegova blagonaklonost je uljudnost, njegovo ponašanje – ceremonija, njegova ljubav – proračunato laskanje. Uvek je pun samoga sebe kad hoće da se prikaže zaljubljenim ili prijateljem, a nikad nije ni jedno ni drugo. Voli da blista po poslednjoj modi; ali pošto je na njemu sve veštačko i namešteno, on je u tome krut i nespretan. Postupa prema načelima mnogo više nego sangvinik, koga pokreću samo trenutni utisci; ali to nisu načela vrline već časti, a nema ni osećanja za lepotu i vrednost postupaka, već samo za ono što će svet da misli o njemu. Pošto su inače njegovi postupci, ako ne gledamo izvo-

---

* Čak i sama sebe smatra toliko srećnim koliko veruje da ga drugi za to drže.

re iz kojih potiču, skoro isto tako opštekorisni kao i sama vrlina, u očima prosečnih ljudi stiče isto tako poštovanje kao i najčestitiji čovek, ali pred finijim očima se brižljivo krije, jer dobro zna da bi ga obelodanjenje skrivenih motiva častoljublja lišilo poštovanja. Zato je vrlo sklon pretvaranju, u veri je licemeran, u ophođenju laskavac, u politici prevrtljiv. Lako postaje rob moćnih da bi mogao biti tiranin slabih. *Naivnost*, ta plemenita ili lepa jednostavnost koja na sebi nosi pečat prirode a ne izveštačenosti, potpuno mu je strana. Ako mu se ukus iskvari, njegov blesak postaje *drečeći*, tj. odvratno razmetljiv. Tada i svojim stilom i svojim kinđurenjem zapada u preterivanja, u nakaznost koja je u poređenju sa velelepnim isto što i pustolovstvo ili čudaštvo u poređenju sa ozbiljnom uzvišenošću. Sa uvreda prelazi tada na dvoboje i parnice a u društvenim odnosima hvata se za pretke, privilegije i titule. Dok je još samo sujetan, tj. dok juri za čašću i trudi se da bude zapažen, može se još i podnositi, ali kad u potpunom odsustvu stvarnih zasluga i obdarenosti postane uobražen, tada je ono za šta bi najmanje želeo da ga drže, naime – *budala*.

Pošto u *flegmatičnoj* mešavini obično nema primesa uzvišenog ni lepog u nekoj značajnijoj meri, ta vrsta naravi ne spada u oblast naših razmatranja.

Ma kojoj vrsti pripadala ova finija osećanja o kojima smo dosad govorili, tj. bilo da su uzvišena ili lepa, zajednički im je udes da u očima onih koji ih po svojoj prirodi ne mogu da dožive uvek izgledaju izopačena i besmislena. Čovek mirne i koristoljubive marljivosti nema tako reći organa da oseti plemenitu crtu u jednoj pesmi ili u nekoj junačkoj vrlini; on radije čita kakvog Robinsona nego nekog Grandisona[11], a Katona[12] drži za običnu tvrdoglavu budalu. Isto tako osobama nešto ozbiljnije naravi izgleda prostačko ono što je drugima dražesno, a omamljiva naivnost jedne pastoralne igre je njima neukusna i detinjasta. Čak i onda kad naravi

nisu potpuno lišene jednog zajedničkog finijeg osećanja, stepen njihove osetljivosti je vrlo različit, i često vidimo da jedan smatra plemenitim i dostojanstvenim ono što drugome izgleda doduše veliko, ali pustolovno. Prilike u kojima možemo u stvarima koje ne spadaju u oblast moralnog saznati nešto o osećanju drugoga, daju nam osnova da s prilično verovatnoće možemo zaključiti i o njegovim osećanjima u pogledu viših duševnih osobina, pa čak i u pogledu srca. Onaj kome je uz lepu muziku dosadno, daje dovoljno osnova za verovanje da nad njim lepote pisane reči i fine čari ljubavi nemaju baš mnogo moći.

Postoji kod nekih ljudi izvestan smisao i ljubav za sitnice (»esprit des bagatelles«) koji svedoče o jednoj vrsti finog osećanja, ali je ono usmereno baš na ono što je suprotno uzvišenom. Ljubav prema nečemu zbog toga što je proizvod velike *veštine* i truda, ljubav prema stihovima koji se mogu čitati i odozdo prema gore, prema zagonetkama, časovnicima u prstenu, lančićima sa sićušnim veržicama itd., ljubav za sve što je tačno odmereno i do tančina *uredno*, ma i potpuno nekorisno bilo, na primer prema knjigama koje su vrlo lepo složene u dugim redovima na polici, a pored njih prazna glava koja ih gleda i uživa, prema sobi koja je uređena i oprana kao za izložbu, zajedno sa negostoljubivim i mrzovoljnim domaćinom koji u njoj stanuje. Ljubav prema svemu što je *retko*, bez obzira na to da li ima ili nema neku unutrašnju vrednost. Epiktetova svetiljka, rukavica kralja Karla XII; u izvesnoj meri ovamo spada i skupljanje zbirki novca. Ima mnogo razloga za pretpostavku da su ovakvi ljudi u nauci mudrijaši i čudaci, a u društvenom ophođenju bez osećanja za sve ono što je na slobodan način lepo i plemenito.

Nepravdu činimo jedan drugome kad nekom ko ne uviđa vrednost i lepotu onoga što nas dira ili uzbuđuje kažemo da *on to ne razume*. Nije tu u pitanju to što se *razumom* uviđa, već ono što se osećanjem oseća. Pa

ipak su duševne moći toliko povezane da na osnovu osećanja vrlo često možemo zaključivati i o talentima uma. Jer zaludu će biti talenti onome ko pored lepih odlika uma ne bude imao i snažno osećanje za istinski plemenito ili lepo, koje mora da bude pokretač za dobru i valjanju primenu duševnih darova*.

U naviku je prešlo da *korisnim* zovemo samo ono što zadovoljava naša grublja osećanja, što nam pribavlja obilje u jelu i piću, raskoš u odeći i pokućstvu, ili pak rasipnost u gozbama, mada ne vidim zašto se ne bi sve za čim žudi moje najživlje osećanje isto tako ubrojilo u korisne stvari. Ali ako ipak sve ovako uzmemo, onda je onaj kojim gospodari *koristoljubivost* čovek s kojim se o finijem ukusu nikad ne sme govoriti. S takvog gledišta je odista pile bolje od papagaja, kuhinjski lonac korisniji od porculanske vaze, sve bistre glave ovog sveta ne vrede koliko jedan seljak, a želje da se izmeri udaljenost zvezda nekretnica treba se odreći dok se ne saglasimo o tome kako je najkorisnije upravljati plugom. Samo, bilo bi vrlo glupo upuštati se u takav spor gde je nemoguće da se dođe do jednakog mišljenja zato što su osećanja potpuno različita! Pa ipak će i čovek najgrubljih i najprostijih osećanja moći da uvidi da je za draži i prijatnosti života, koje izgledaju najizlišnije, vezana naša najveća brižljivost i da bi nam malo podsticaja ostalo za mnoga druga nastojanja kad bismo hteli tih prijatnosti da se odreknemo. Isto tako će malo ko biti toliko grub da ne oseti da jedna moralna radnja, barem kod drugih, utoliko više dira

---

* Očigledno je isto tako da izvesnu finoću osećanja ubrajamo čoveku u zasluge. Što neko u mesu i kolačima nalazi dobar obed ili što neko ima izvanredno dobar san, to će se uzeti kao znak dobrog varenja, ali ne kao zasluga. Naprotiv, ako neko deo svog obeda žrtvuje slušanju muzike ili se pred jednom slikom može da zanese u prijatno sanjarenje, ili ako rado čita stvari koje obiluju duhom, pa makar to bile i samo pesničke sitnice, biće to skoro u svačijim očima ponašanje finijeg čoveka, o kome se ima vrlo lepo i vrlo pohvalno mišljenje.

ukoliko je dalje od koristoljublja i ukoliko su u njoj vidljivije one plemenitije pobude.

Kad naizmenično posmatramo plemenite i slabe strane čovekove, sam sebi zameram što nisam u stanju da se stavim na ono stanovište s koga bi se ovi kontrasti videli kao velika slika cele ljudske prirode u jednom dirljivom obliku. Jer rado priznajem da ovi groteskni stavovi mogu, ukoliko spadaju u okvir velike prirode, imati samo plemenit izraz, mada smo i suviše kratkovidi da bismo ih u tom odnosu mogli sagledati. A ako na ovo ipak bacimo jedan površan pogled, mislim da bismo mogli ovo primetiti. Među ljudima su *vrlo retki* takvi koji postupaju po *principima*, a to je i te kako dobro, jer se vrlo lako može desiti da se čovek u tim principima vara, pa je onda i šteta koja iz toga proizlazi utoliko dalekosežnija ukoliko je opštiji princip i ukoliko je postojanija osoba koja ga se drži. Mnogo je *više* onih koji delaju po *sklonostima srca*, a to je izvrsno, mada se takvo postupanje ne može posebno pripisivati ličnosti u zaslugu: jer ima slučajeva kad ovi moralni instinkti greše, ali uopšte uzev oni ostvaruju veliki plan prirode isto onako dobro kao i drugi instinkti, koji tako pravilno pokreću životinjski svet. *Najviše* je pak onih koji u svom nadasve ljubljenom Ja vide jedini stožer svoga delanja i koji pokušavaju da sve okreću oko *koristoljublja* kao glavne osovine, od čega isto tako ništa korisnije ne može biti, jer su oni narevnosniji, nauredniji i najobazriviji; oni daju celini čvrstinu i trajnost jer su i nenamerno, od opšte koristi, brinući se o životnim potrebama i stvarajući osnovu nad kojom finije duše šire lepotu i sklad. Najzad, *častoljublje* je usađeno, mada u nejednakoj meri, u srca *svih* ljudi, a to celini daje čudesnu lepotu. Jer mada je častoljublje budalast zanos ako ga se neko drži kao pravila kome potčinjava sve i ostale težnje, ipak je ono kao sporedan nagon od neocenjive vrednosti. Jer izvršujući na velikoj pozornici sveta dela prema svojim osnovnim težnjama, svaki je čovek jednim skrivenim nagonom prinuđen da

se u mislima stavi na jedno stanovište izvan sebe sama, da bi procenio utisak koji će njegovo ponašanje proizvesti i kako ono izgleda u očima posmatrača. Tako se različite grupe udružuju u lepu sliku sa koje iz najpunije raznolikosti zrači jedinstvo, i celina moralne prirode pokazuje čistu lepotu i dostojanstvo.

O RAZLICI UZVIŠENOG I LEPOG U MEĐUSOBNOM ODNOSU MUŠKOG I ŽENSKOG POLA

Možda je onaj ko je prvi nazvao žene imenom *lepi pol* hteo da kaže nešto laskavo, ali je pogodio bolje nego što je i sam mogao pomisliti. Na stranu to što je pojava žena uopšte finija, njihove crte nežnije i blaže, njihovo lice u ljubaznosti, šali i prijaznosti izrazitije i privlačnije nego kod muškog pola – da ne zaboravimo ni ono što se mora odbiti na onu skrivenu čarobnu moć kojom navode našu strast na povoljan sud o njima, – u samim osnavama duha ovog pola urezane su naročite crte po kojima se on jasno razlikuje od našeg pola i što izlazi uglavnom na to da je osnovno obeležje žene *lepota*. Na drugoj strani muškarci bi mogli polagati pravo na naziv *plemenitog pola* kad se od plemenita čoveka ne bi zahtevalo i to da počasne nazive odbija i da ih radije dodeljuje nego prima. Ovim se ne misli reći da žena nema plemenitih osobina, niti da bi muški pol morao da bude potpuno bez lepote; naprotiv, očekuje se da svaki pol ujedinjuje te osobine, no ipak tako da se kod žene sve druge prednosti ujedinjuju samo zato da bi još više istakle karakter *lepote*, koja ostaje središna tačka ženskih osobina, dok se, naprotiv, među osobinama muškaraca jasno izdvaja *uzvišeno* kao obeležje njihovog pola. Ovo se mora imati u vidu pri svakom sudu o ove dve vrste, kako pohvalnom tako i nepovoljnom; svako vaspitanje i poučavanje, kao i svako nastojanje da se ostvari moralna potpunost bilo jednog bilo drugog pola, mora to imati pred očima ako se

ne želi da uništi draž one razlike koju je priroda htela da povuče između ove dve ljudske vrste. Jer ovde nije dovoljno ako pred sobom vidimo samo ljude, već u isto vreme moramo imati na umu i to da ovi ljudi nisu iste vrste.

Ženama je urođeno jače osećanje za sve što je lepo, ljupko i kitnjasto. Već u detinjstvu one se rado doteruju i dopadaju se same sebi kad su ukrašene. Čiste su i vrlo osetljive prema svemu što izaziva odvratnost. Vole šalu i mogu da se zabave i sitnicama samo ako su ove vedre i lake. Vrlo rano stiču osećanje mere u ponašanju, umeju otmeno da se drže i da vladaju sobom, a sve to u uzrastu kad je naša lepo vaspitana muška omladina još neobuzdana, nezgrapna i smetena. Imaju razvijeno osećanje saučešća, meka su srca i sažaljive, lepo pretpostavljaju korisnom i rado će sa obilja u sredstvima za život preći na štedljivost da bi mogle povećati izdatke za ukras i sjaj. Vrlo su osetljive i na najmanje uvrede i do krajnje istančanosti im je razvijena sposobnost da primete i najmanji nedostatak pažnje i poštovanja prema sebi. Ukratko, u sebi sadrže ono osnovno u ljudskoj prirodi po čemu se razlikuju lepe osobine od plemenitih i profinjuju i sam muški pol.

Nadam se da niko neće od mene zahtevati da nabrajam osobine muškaraca koje bi po redu odgovarale ovima gore; dovoljno će biti da ih posmatramo samo ukoliko su suprotne jedne drugima. Lepi pol ima isto tako razuma kao i muški, samo što je to *lep razum*, dok naš možemo nazvati ***dubok razum***, a to znači isto što i uzvišen.

U lepotu svakog postupka spada, pre svega, to što se odlikuje lakoćom i što se ima utisak da je on izveden bez mučnog truda; nasuprot tome, napor i savladane teškoće izazivaju divljenje i spadaju u uzvišeno. Misaono udubljivanje i dugotrajno razmišljanje su uzvišeni ali teški i ne pristaju osobi od čijih se neusiljenih draži očekuje jedino to da pokažu lepu narav. Naporno uče-

nje ili zamorno razmišljanje, čak i ako žena u tome daleko dotera, uništavaju preimućstva koja su svojstvena njenom polu i mogu joj, doduše, zbog retkosti takve pojave pribaviti hladno divljenje, ali će u isto vreme oslabiti one draži koje joj daju veliku moć nad drugim polom. Ženama kojima je glava puna grčkog jezika, kao na primer gospođi *Dasje*[13], ili koje vode učene sporove o mehanici, kao markiza *Di Šatle*[14], nedostaje samo još brada; jer ona bi im možda dala još izrazitiji izgled dubokoumlja kome one toliko teže. Lepi razum bira sebi za predmet sve što je blisko finijem osećaju, a apstraktne spekulacije i znanja, koja su korisna ili suva, prepušta prilježnom, temeljitom i dubokom razumu. Žena prema tome neće učiti geometriju; o stavu dovoljnog razloga ili o monadama neka zna samo toliko koliko je potrebno da bi osetila žaoku u podrugljivim pesmama u kojima su ispreskakani plitki mudrijaši našeg pola. Neka lepotice puste Dekarta da okreće svoje vihore koliko mu je volja i neka se ne brinu o tome, mada im je ljubazni *Fontenel*[15] hteo da obezbedi društvo među planetama, a privlačnost njihovih draži neće ništa izgubiti od svoje snage ako one ne bi znale ništa od svega onoga što je *Algaroti*[16] prema Njutnu pokušao njima u prilog da zabeleži u vezi sa privlačnim silama grube materije. U istoriji neka ne pune sebi glave bitkama, ni u geografiji utvrđenjima; jer njima isto tako malo dolikuje da mirišu na barut kao muškarcu na mošus.

Izgleda da su muškarci samo iz zlobnog lukavstva hteli da zavedu lepi pol na put ovog naopakog ukusa. Budući svesni svoje slabosti prema prirodnim dražima žena i znajući da ih jedan vragolast pogled više zbunjuje nego najteže školsko pitanje, oni dovode sebe u odlučno preimućstvo time što navode žene na ovaj pogrešni ukus i tako stiču prednost, do koje bi inače teško došli, da iz velikodušne obzirnosti pomažu slabostima ženske sujete. Sadržinu velike ženske nauke

čini čovek, i to muškarac. Njihova životna mudrost nije u umovanju već u osećanju. Kad se misli na to da im se pruži prilika da razviju svoju lepu prirodu, mora se ova okolnost uvek imati pred očima. Nastojaće se da se u celini razvije njihovo moralno osećanje a ne pamćenje, i to ne pomoću opštih pravila, već preko pojedinačnog suda o ponašanju koje one vide oko sebe. Primeri uzeti iz drugih vremena da bi im se pokazao uticaj koji je lepi pol imao u svetskim događajima, raznoliki odnosi u kojima je on u drugim vremenima ili u drugim zemljama stajao prema muškom polu, karakter oba pola ukoliko se on tim odnosima može objasniti i promenljivi ukus u zabavama – to je njihova cela istorija i geografija. Lepo je da se jednoj ženi učini prijatnim pogled na geografsku kartu, bilo da ona predstavlja celu Zemljinu loptu ili samo najvažnije delove sveta. To ćemo postići ako joj kartu pokažemo samo s namerom da se pri tom opišu razni karakteri naroda koji je nastanjuju, razlike njihovih ukusa i moralnih osećanja, naročito ukoliko su od uticaja na odnose među polovima, objašnjavajući to na lak način razlikama podneblja, njihovom slobodom ili ropstvom. Nije naročito važno da li one znaju ili ne znaju pojedine delove ovih zemalja, njihovu privredu, snagu i vladare. Isto tako je bez važnosti da li će one o svemiru znati više nego što je potrebno da osete čari neba u lepoj noći, ako su unekoliko pojmile da ima još svetova i u njima još mnogo lepih stvorenja. Smisao za slikarstvo i muziku, ne ukoliko predstavljaju umetnost, već samo ukoliko izražavaju osećanja, sve to profinjuje i podiže ukus ovog pola i uvek je u izvesnoj vezi sa moralnim osećanjima. Nikad hladna i apstraktna postava, uvek ostati kod osećanja, i to što bližih odnosima između polova. Ovakvo vaspitanje je zato tako retko što iziskuje obdarenost, iskustvo i osećajno srce; svakog drugog vaspitanja žena može lako da se liši, kao što se uostalom i bez ovog sama uglavnom vrlo dobro vaspitava.

Vrlina žene je *lepa vrlina**. Vrlina muškog pola treba da bude *plemenita vrlina*. Žene će izbegavati zlo ne zato što nije pravo, već zato što je ono ružno, a moralno pozitivni su u njihovim očima oni postupci koji su moralno lepi. Ništa o onom što treba, što moramo, što smo dužni da činimo. Žena ne trpi nikakva naređenja ni neljubaznu prinudu. Žene čine nešto samo zato što im se to dopada i cela umetnost je u ovome: učiniti da im se dopada samo ono što je dobro. Teško mi je da verujem da je lepi pol u stanju da se drži principa, a time ne mislim da vređam, jer je to krajnje retko i kod muškaraca. Ali zato im je proviđenje usadilo u grudi lepa i plemenita osećanja, fini osećaj za pristojnost i dobru dušu. Od njih ne zahtevaju ni žrtve ni velikodušna samoodricanja. Nikad muž ne sme reći svojoj ženi ako je zbog prijatelja stavio na kocku deo svog imanja. Zašto bi on sputavao njenu živahnu govorljivost time što će joj duh opteretiti važnom tajnom koju sam mora da čuva? Čak su i mnoge od njenih slabosti tako reći *lepe mane*. Uvreda ili nesreća izazivaju u njenoj duši tugu. Samo velikodušnost sme suzom orositi oko muškarca. Suze koje prolije u bolu ili nesreći teško ga ponižavaju. Ukoliko je sujeta, koja se tako često prebacuje lepom polu, mana, ona je samo lepa mana. Jer da ne govorimo o tome da bi se i muškarci, koji tako rado laskaju ženama, rđavo proveli kad ove ne bi to blagonaklono primale, – one svojom sujetom stvarno pojačavaju svoje draži. Ta sklonost ih nagoni da budu prijatne i da pokazuju lepe manire, da se poigravaju svojom vedrom dosetljivošću, kao i da pronalaženjem raznih ukrasa blistaju i jače ističu svoju lepotu. U ovome nema ničeg uvredljivog za druge, već naprotiv, samo ako je sa ukusom izvedeno, ima toliko dopadljivog da je nepristojno ako se to dočeka s mrzovoljnim

---

* Ovu smo napred (str. 26), strogo sudeći, nazvali usvojena vrlina; pošto zbog karaktera pola zaslužuje blagonaklono opravdanje, ovde se ona naziva uopšte – lepa vrlina.

gunđanjem. Ženu koja je u tome preterano lakomislena i nestalna zovemo *ludicom*; samo, ovaj izraz nema ono tvrdo značenje koje za muškarca ima reč budala, tako da to ponekad, samo ako se lepo razumemo, može da zvuči i kao umiljato laskanje. Dok je sujeta mana na koju se kod žena sa blagonaklonošću gleda, nadmenost je kod njih ne samo za osudu, kao kod ljudi uopšte, već potpuno nagrđuje prirodu njihovog pola. Jer ova je osobina naročito glupa i ružna, i potpuno suprotna skromnoj privlačnosti. Takva osoba je u vrlo nezgodnom položaju. Moraće se pomiriti s tim da o njoj sude oštro i bez obzira; jer ko s razmetljivošću polaže pravo na poštovanje, taj sve oko sebe izaziva na osudu. Kad neko kod takve žene otkrije i najmanji nedostatak, raduje se od sveg srca i ona reč *ludica* gubi svoje ublaženo značenje. Između sujete i nadmenosti mora se uvek praviti razlika. Prva traži odobravanje i u neku ruku pokazuje poštovanje prema onima zbog kojih se u ovome trudi, a druga uobražava da je priznanje već zadobijeno, i budući da se više i ne trudi da ga osvoji, ona ga i ne dobija.

Ako muškarcu izvesna primesa sujete kod žene uopšte ne smeta, za lepi pol ona predstavlja povod za razdor i to utoliko veći ukoliko je ta primesa vidnija. U tom slučaju jedna o drugoj sudi vrlo oštro, jer se svakoj čini da ona druga hoće da umanji njene draži, i zaista su one žene koje još pomišljaju na osvajanja retko prijateljice u pravom smislu reči.

Lepom ništa nije tako suprotno kao odvratno, a ispod uzvišenog ništa ne leži dublje od smešnog. Zato za muškarca nema pogrdnijeg naziva od *budale*, a za ženu se ništa teže ne može reći nego da je *odvratna*. Engleski »Spectator«[17] drži da za muškarca nema uvredljivijeg prekora nego da je lažov, a za ženu da nije čedna. Ukoliko se o tome sudi strogo po moralu, dopuštam da ta ocena može da bude tačna. Samo, ovde nije reč o tome šta samo po sebi zaslužuje najoštriju osudu, već o tome šta stvarno najjače zaboli. I zato pitam

svakog čitaoca da li može, kad se u mislima prenese u takav položaj, da se ne složi sa mnom. Gospođica Ninon Lanklo[18] nije uopšte pretendovala na poštovanje zbog čednosti, ali bi ipak bila teško uvređena ako bi se neki od njenih ljubavnika u svome sudu o njoj u tom smislu ogrešio; a poznat je i grozni udes koji je snašao Monaldeskija[19] zbog uvredljivog izraza takve vrste pred jednom kneginjom kojoj nije bilo stalo do toga da je smatraju za Lukreciju[20]. Čoveku je nepodnošljivo da zlo ne sme učiniti ni kad bi hteo, jer je i propuštanje toga uvek samo krajnje sumnjiva vrlina.

Da bismo se što dalje odmakli od odvratnog, potrebna je *čistoća*, koja doduše svakom čoveku lepo pristaje, ali kod lepog pola ona spada među vrline prvoga reda i teško da žena u tom pogledu može preterati, mada se to kod muškaraca ponekad dešava i on tada postaje neukusan.

Sramežljivost je tajna da se obuzdaju kako priroda tako i jedan nagon koji je skoro neukrotiv i, budući da je zov prirode uvek na njegovoj strani, uvek izgleda da je u skladu sa dobrim, moralno-pozitivnim osobinama, iako je razuzdan. Prema tome, sramežljivost je kao dopuna principima neophodna; jer nema nijednog drugog slučaja gde nagon tako lako postaje sofist u izmišljanju dobrih izgovora kao ovde. S druge strane, sramežljivost služi i za to da navuče tajanstvenosti i preko najpriličnijih i najnužnijih ciljeva prirode, da ne bi njihovo i suviše blisko poznavanje izazvalo odvratnost ili makar samo ravnodušnost prema krajnjim ciljevima jednog nagona iz koga izviru najživlja i najfinija stremljenja ljudske prirode. Ova osobina je naročito svojstvena lepom polu i izvanredno mu pristaje. Neotesano je i grubo prostačkim šalama, koje zovemo *masnim*, dovoditi u zabludu njihovu čednost i izazivati njihovu srdžbu. A pošto polni nagon – možemo mi okolišiti koliko hoćemo – ipak leži u osnovi svih ostalih draži, i pošto je žena uvek prijatan predmet pristojne zabave,

možda bi se otuda moglo objasniti zašto inače pristojni muškarci ponekad dopuštaju sebi slobodu da kroz sitne nestašluke svojih šala provuku poneku aluziju zbog koje ih nazivaju *obešenjacima* ili *lolama*; pa budući da nemaju nameru da drskim pogledima vređaju, niti da napadaju na čast žene, smatraju da s pravom mogu nazvati osobu koja takvu šalu prima hladno ili neljubazno *lažnom sveticom*. Ovo navodim samo zato što se to obično smatra kao neka mala drskost u lepom ponašanju i što se na to oduvek trošilo mnogo duha; a što se tiče suda prema strogoj moralnosti, on ne spada ovamo, jer sam stavio sebi u zadatak da u osećanju lepog posmatram i razlažem samo pojave.

Plemenite osobine lepog pola, u kojima, kao što smo već napomenuli, nikad ne sme da se izgubi osećanje za lepo, najjasnije i najsigurnije se pokazuju u *skromnosti*, onoj vrsti plemenite jednostavnosti i naivnosti i pored velikih preimućstava. Iz nje prosijavaju mirna naklonost i poštovanje prema drugima, udruženi u isto vreme s izvesnom *plemenitom verom* u sebe i s opravdanim samopoštovanjem, koje se uvek nalazi u uzvišenoj naravi. Pošto ova fina *mešavana* u isti mah dražima druge osvaja i uvažavanjem ih dira, ona zaklanja sve ostale bleštave osobine od nasrtaja prekora i podsmeha. Osobe ovakve naravi imaju srca i za prijateljstvo, i to kod žene nikad ne možemo dovoljno visoko ceniti, jer je vrlo retko i mora da bude u isti mah i veoma privlačno.

Pošto je naša namera da raspravljamo o osećanjima, biće sigurno prijatno da pokušamo podvesti pod pojmove različitost utisaka koje na muškarca čine crte lica i stas lepog pola. Sva je ta čar u osnovi ispletena oko polnog nagona. Priroda ide za svojim velikim ciljem i sve finese koje se pridružuju, ma kako izgledale udaljene od toga, nisu ništa drugo do ukrasni okvir i svoju draž crpu na kraju krajeva iz istog izvora. Zdrav i *sirov ukus*, koji se uvek drži blizu ovog nagona, ne

obazire se mnogo na draži otmenog držanja, crta lica, očiju žene itd., itd., i pošto mu je u stvari stalo samo do pola, on u finoj osetljivosti drugih vidi samo prazne tričarije.

Iako takav ukus nije baš fin, ipak ga zbog toga ne treba prezirati, jer se ogromna većina ljudi pomoću njega drži velikog reda prirode na vrlo prost i pouzdan način.* Tako dolazi i do većine brakova, i to kod najmarljivijeg dela ljudskog roda, pa pošto se muškarcu ne roje po glavi prekrasne crte lica, sanjalačke oči, lepi maniri itd., itd., niti on bilo šta od svega ovog razume, biće utoliko budniji prema domaćičkim vrlinama, štedljivosti itd., itd., i prema mirazu. Što se tiče onoga nešto finijeg ukusa zbog koga bi trebalo praviti razliku među spoljašnjim dražima žene, on se vezuje ili za ono što je u pojavi i izrazu lica *moralno* ili za ono što *ne spada u oblast moralnog*. Ženu sa dražima ove poslednje vrste zovemo *ljupkom*. Lepo skrojen stas, pravilne crte, boja očiju i boja lica, koje lepo kontrastiraju – sve je to lepo isto onako kao buket cveća i izaziva hladno dopadanje. Samo lice ne kazuje ništa ma i ljupko bilo, i ne govori srcu. Što se pak tiče crta lica, očiju i njihovog izraza koji su moralnog karaktera, oni naginju ili osećanju uzvišenog ili osećanju lepog. Ženu čije su draži prikladne njenom polu i ističu prvenstveno moralni izraz uzvišenog zovemo *lepom* u pravom smislu reči; onu u čijem se moralnom liku, ukoliko se on ogleda u izrazu i crtama lica, ističu osobine lepog zovemo *privlačnom*, a ako je ona to u jednom višem stepenu, onda je zovemo *dražesnom*. Prva se drži mirno, ponaša plemenito, iz njenih skromnih pogleda svetluca lepa pamet, a pošto se u njenom licu ogleda nežno osećanje i

---

* Kao što sve stvari u svetu imaju i svoju rđavu stranu, tako i kod ovog ukusa je za žaljenje to što se lakše nego ijedan drugi može da sroza u razuzdanost. Jer, budući da oganj koji raspali jedna osoba može da ugasi svaka druga, čovek ne nailazi na takve teškoće koje bi mu tu burnu sklonost mogle ukrotiti.

plemenito srce, ona osvaja kako naklonost tako i visoko poštovanje muškog srca. Iz veselih očiju druge izbija vedrina i živahan duh, spremnost na vragolastu šalu, malo lake obesti i nameštene nepristupačnosti. Ona prva nas dira dok nas ova draži, a osećanje ljubavi za koje je ova sposobna i koje izaziva kod drugih površno je ali lepo, dok je, naprotiv, osećanje prve nežno, praćeno poštovanjem i postojano. Nerado se upuštam u podrobnija razlaganja ove vrste, jer se u takvim slučajevima uvek dobija utisak da autor opisuje svoj vlastiti ukus. Ipak bih još samo napomenuo da se baš time može objasniti što se mnogim ženama dopada zdrava ali bleda boja. Jer ona obično prati narav sa jačim unutrašnjim doživljavanjima i nežnom osećajnošću, što spada u osobine uzvišenog, dok crvena i sveža boja daje slabe nagoveštaje o prvoj, a jače o vedroj i veseloj naravi; sujeti pak više odgovara da dira i osvaja nego da draži i mami. A mogu i osobe bez ikakvog moralnog osećanja i bez nekog izraza koji bi nagoveštavao osećanja biti vrlo ljupke, nekog one neće ni ganuti ni dražiti; izuzev možda onaj *sirovi ukus* o kome je gore bilo reči, a koji se ponekad malo ugladi pa tada i bira na svoj način. Rđavo je samo to što ta lepa stvorenja, svesna svoje lepe pojave koju im njihovo ogledalo pokazuje, a bez dovoljno finijih osećanja, lako zapadaju u manu *nadmenosti*; tada čine sve oko sebe hladnim, izuzev laskavca, koji ide za svojim ciljevima i sprema zamku.

Pomoću ovih pojmova možda bi se unekoliko dala objasniti i razlika utisaka koje pojava jedne iste žene čini na ukus raznih muškaraca. Ono što se u ovom utisku na neposredniji način odnosi na polni nagon i što se može podudarati sa *požudnom* zaslepljenošću u koju se zaodeva osećanje skoro svakog čoveka, ostavljam po strani, jer je izvan oblasti finijeg ukusa; a možda je tačno ono što Bifon naslućuje: da onaj lik koji učini na muškarca prvi utisak u vreme kad je ovaj nagon još nov i tek počinje da se razvija, ostaje ideal s kojim se moraju svi ženski likovi manje ili više podu-

darati da bi mogli izazvati fantastičnu čežnju koja primorava onaj prilično grubi nagon da bira među različitim objektima suprotnog pola. Što se tiče nešto finijeg ukusa, tvrdim da o onoj vrsti lepote koju smo nazvali *ljupkošću* svi muškarci sude skoro isto i da o tome mišljenja nisu tako različita kao što se obično misli. *Čerkeske* i *građanske* devojke su uvek za sve Evropljane koji su putovali kroz njihove zemlje važile kao vrlo ljupke. Turci, Arapi i Persijanci se sigurno slažu s ovim ukusom, jer im je neobično stalo do toga da ulepšaju svoj rod tako finom krvlju, a kod Persijanaca se može videti da im je to odista i uspelo. Isto tako i *hindustanski* trgovci čine sve moguće da bi iz odvratne trgovine tako lepim stvorenjima izvukli što veću dobit, dovodeći ove devojke sladostrasnim bogatašima svoje zemlje. Vidi se, dakle, da se ono što je priznato kao vrlo *ljupko* u jednoj zemlji drži za isto takvo i u drugim zemljama, ma koliko se ćudi ukusa u njima razlikovale. Međutim, tamo gde se u ocenu o lepom liku umeša ono što je u crtama moralno, tamo je ukus raznih muškaraca uvek vrlo različit, i to kako prema samim njihovim različitim moralnim osećanjima, tako i prema različitom značenju koje svaki od njih u svojoj mašti daje izrazu lica. Smatra se da su oni likovi koji na prvi pogled ne čine neki naročiti utisak, jer nisu izrazito ljupki, obično mnogo privlačniji kad se pri bližem poznanstvu počnu dopadati, te izgleda kao da svaki dan postaju *sve lepši;* lepuškastu pojavu, međutim, koja se odjednom ispolji, posmatramo kasnije sa sve većom ravnodušnošću, a to dolazi verovatno otuda što nas moralne draži, kad ih opazimo, jače vezuju i što stupaju u dejstvo samo uz moralna osećanja i tada kao da se tek otkrivaju, a svako otkrivanje nove draži budi u nama slutnju da ih ima još; nasuprot tome, one čari koje su odmah sve vidne, postigavši već u prvom trenutku sav svoj učinak, ne mogu docnije ništa drugo činiti nego radoznalost zaljubljenog hladiti i postepeno je dovesti do ravnodušnosti.

Uz ova razmatranja nameće se sama po sebi ova napomena: sasvim prost i grub osećaj u odnosima između polova vodi, doduše, pravo velikom cilju prirode i pošto zadovoljava njene zahteve, podesan je da ličnost bez okolišenja učini srećnom, ali se zbog široke opštosti lako izrođava i pada u ekscese i razuzdanost. Na drugoj strani, prefinjen ukus je u stanju da neukrotivom nagonu oduzme divljinu, i ograničavajući ga na vrlo mali broj predmeta može da ga učini krotkim i pristojnim. Ali takav nagon obično promašuje veliki konačni cilj prirode i, pošto više traži ili očekuje nego što priroda obično daje, vrlo retko se dešava da osobu sa tako delikatnim osećanjima učini srećnom. Narav prve vrste pada u kal jer juri za svim osobama drugog pola, a druga zapada u sanjarenja jer ne polazi ni za jednom, već je zauzeta samo jednim predmetom koga zaljubljeni nagon u mislima oblikuje i oprema svim plemenitim i lepim osobinama, koje priroda retko sastavlja u jednom čoveku, a još ređe ih daje onom ko ih ume ceniti i ko bi možda bio dostojan takvog poseda. Otud dolazi odlaganje i na kraju potpuno odricanje od stupanja u brak ili, što će možda još gore, gorko kajanje posle izvršenog izbora koji nije ispunio velike nade koje su se za njega vezivale; jer često se dešava da na zrno bisera naiđe Ezopov petao, kome bi obično zrno ječma bolje priličilo.

Pri tome možemo uopšte napomenuti da u profinjavanju nežne osećajnosti, ma kako ona bila dražesna, valja biti obazriv, da ne bismo prevelikam osetljivošću stvorili sami kod sebe obeshrabrenost i izvor zla. Plemenitijim dušama bih savetovao da osećanja u pogledu osobina koje same imaju ili postupaka koje same čine prefine toliko koliko mogu, a u pogledu onoga što uživaju ili što od drugih očekuju da sačuvaju jednostavnost ukusa – samo kad bih znao kako bi se to moglo učiniti. A ako bi im to pošlo za rukom, oni bi druge učinili srećnim, a i sami bi bili srećni. Nikad ne

treba gubiti iz vida da od života nikako ne smemo očekivati mnogo sreće, ni od ljudi savršenstvo; jer onaj ko svagda očekuje nešto obično, ima to preimućstvo da ishod retko ruši njegove nade, dok ga, naprotiv, ponekad iznenadi neslućenim savršenstvom.

Svim tim dražima preti na kraju krajeva starost, ta velika rušiteljica lepote, i zato uzvišene i plemenite osobine moraju, ako se držimo prirodnog reda stvari, postepeno zauzimati mesto lepih osobina, da bi osobu, ukoliko prestaje da bude vredna ljubavi, činile dostojnom sve većeg poštovanja. Po mome mišljenju, puno savršenstvo lepog pola u cvetu godina leži u lepoj jednostavnosti koja se odlikuje prefinjenom osetljivošću za sve što je lepo i plemenito. Postepeno, kako slabi želja za očaravanjem, moglo bi čitanje knjiga i proširivanje znanja lagano muzama da popuni upražnjeno mesto gracija, a prvi učitelj trebalo bi da bude muž. Pa i onda kad se približava, svakoj ženi tako strašno, doba starosti, žena još uvek pripada lepom polu i sama sebe nagrađuje ako se u nekoj vrsti očajanja, da bi što duže sačuvala svoju lepotu, prepušta mrzovoljnom i džandrljivom raspoloženju.

Ako žena u godinama prilazi društvu pristojno i ljubazno, ako je na jedan vedar i razuman način razgovorna, ako s osećanjem mere povlađuje zadovoljstvima mladosti u kojima sama više ne učestvuje, i ako brinući se za sve, sa zadovoljstvom i uživanjem gleda na radosti oko sebe, još uvek je finija osoba od muškarca u istim godinama, pa možda prijatnija i od devojke, mada u jednom drugom smislu. Možda i suviše mistična izgleda platonska ljubav koju je ispovedao stari filozof kada je o predmetu svoje naklonosti rekao: »*Gracije borave u njenim borama; čini mi se da mi duša na ustima lebdi kada ljubim njena usahla usta*«; jer tada se treba i takvih zahteva odreći. Star muškarac je smešan ako se zaljubljeno ponaša, a slične preterane želje kod osoba drugog pola su u takvom slučaju odvratne. Ni-

kad ne treba da krivimo prirodu što nemamo prikladnu i otmenu spoljašnjost, već sebe što svoju prirodu hoćemo da izopačimo.

Da ne bih izgubio iz vida svoj zadatak, razmotriću još uticaj koji jedan pol može vršiti na drugi da bi osećanja ovoga učinio lepšim i plemenitijim. Žena ima izvrsno osećanje za *lepo* ukoliko ono pripada *samim ženama*, a za *plemenito* ukoliko ga nalazi kod *muškog pola*. Muškarac, naprotiv, ima izrazito osećanje za *plemenito*, što i spada u *njegova* svojstva, a za *lepo* ukoliko se opaža na *ženi*. Iz toga nužno izlazi da priroda ide za tim da muškarca u međusobnom odnosu polova još više *oplemeni*, a da ženu na isti način još više *ulepša*. Žena nije mnogo zabrinuta što nema visokih znanja, što je bojažljiva i što joj nisu povereni važni poslovi itd., itd.; ona je lepa i privlačna, i to je dosta. Od muškarca, naprotiv, traži da ima sve te osobine, pa se uzvišenost njene duše pokazuje samo u tome da ume da ceni ove plemenite osobine ukoliko ih kod muškarca nalazi. Kako bi inače bilo mogućno da toliko zaslužnih muškaraca nakazna lica dobiju tako valjane i krasne žene! Nasuprot tome, muškarac je mnogo delikatniji kad su u pitanju lepe draži žene. U lepoj pojavi žene, u njenoj vedroj naivnosti i dražesnoj ljubaznosti on dobija dovoljno naknade za nedostatke knjiške učenosti i za druge nedostatke koje mora sam naknaditi sopstvenim talentima. Sujeta i moda mogu, doduše, da daju pogrešan pravac ovim prirodnim nagonima i da često od muškarca načine *sladunjavog* gospodina, a od žene *cepidlaku* ili *amazonku*, ali priroda uvek teži da stvari vrati u svoj red. Po tome možemo suditi kakav bi moćan uticaj mogla naklonost polova da vrši naročito na oplemenjivanje muškog pola, kad bi se kod žene umesto mnogih suvoparnih pouka na vreme razvijalo moralno osećanje, da bi valjano osetile ono što čini dostojanstvo i uzvišene osobine drugog pola i time bile pripremljene da preziru šupljoglavog gizdavca i da kod muškarca ne uvažavaju druge osobine sem zasluga.

Time bi, sigurno, moć njihovih draži uopšte porasla, jer se pokazuje da njihove čari deluju većinom samo na plemenitije duše, dok druge nisu dovoljno prijemljive da bi ih osetile. Isto to je rekao i pesnik *Simonides* kad su mu savetovali da pred *Tesalcima* zapeva svoje lepe pesme: »*Ovi su momci i suviše glupi da bi ih čovek kakav sam ja mogao prevariti*. I inače je već primećeno da ophođenje sa ženama čini muškarca blažim, njegovo ponašanje uljudnijim i uglađenijim i njegovu dostojanstvenost lepšom; ali to je prednost samo u sporednim stvarima*. Najvažnije je to da muškarac postane potpuniji kao muškarac a žena kao žena, tj. da naklonost polova deluje u skladu sa prirodom: da muškarca još više oplemeni, a osobine žene učini još lepšim. U krajnjem slučaju, drsko svestan svojih zasluga, muškarac će moći da kaže: *Iako me ne volite, ja ću vas prisiliti da me poštujete*, a žena će, sigurna u moć svojih draži, odgovoriti: *Iako nas u duši ne cenite, mi smo vas prisilile da nas volite*. Gde nema takvih stavova, vidimo da muškarci primaju ženske osobine da bi se dopali, a žene se ponekad (istina, mnogo ređe) ponašaju kao muškarci da bi izazvale poštovanje prema sebi; ali ono što se čini protiv volje prirode ne ispada nikad kako valja.

U bračnom životu, udruženi par treba da čini tako reći jednu moralnu osobu, kojom upravljaju i koju oživljavaju razum muža i ukus žene. Jer ne samo da se kod prvog može računati na veću razboritost zasnovanu na iskustvu, a kod drugog na veću slobodu i tačnost u osećanju, već je jedna narav, ukoliko je uzvišenija, utoliko spremnija da zadovoljstvo voljenog bića uzme za glavni cilj svojih napora, a, s druge strane,

* Ovu prednost jako umanjuje činjenica, koja je, izgleda, već zapažena, da oni muškarci koji se suviše rano i vrlo često uvode u društva kojima žene daju ton postaju u većini pomalo sladunjavi a u muškom društvu dosadni ili čak nesnosni, jer su izgubili smisao za zabavu koja mora biti ne samo vedra već i sadržajna, vesela, ali isto tako i korisna ozbiljnošću razgovora.

ukoliko je lepša utoliko se više trudi da taj napor nagradi ljubaznošću. Prema tome, vrlo je glupo prepirati se oko prednosti u tom odnosu, a gde se takav spor javi, on je najsigurniji dokaz grubog i neskladno udruženog ukusa. Ako dođe i do spora o tome ko ima pravo da zapoveda, onda je stvar već sasvim upropašćena; jer ako je veza stvarno izgrađena samo na uzajamnoj naklonosti, ona je upola raskinuta čim se začuje reč *moraš*. Neopravdan i ovako tvrdo naglašen zahtev kod žene je krajnje ružan, a kod muškarca – u najvećoj meri neplemenit i dostojan prezira. Međutim, mudri red stvari nosi sa sobom ovo: sva ova tananost i nežnost osećanja imaju svoju punu moć samo u početku, a docnije u zajedničkom životu i svakidašnjim domaćim poslovima polagano otupljuju i prelaze u prisno prijateljstvo, u kome je najzad najveća umetnost to da se od one tananosti i nežnosti osećanja sačuva bar toliko da ne bi ravnodušnost i zasićenost do kraja uništile zadovoljstvo zbog koga je jedino i imalo smisla stupiti u takvu vezu.

O NACIONALNIM KARAKTERIMA* UKOLIKO SE ZASNIVAJU NA RAZLIKAMA U OSEĆANJU UZVIŠENOG I LEPOG

Među narodima u našem delu sveta *Italijani* i *Francuzi* se, po mom mišljenju, između svih ostalih odlikuju osećanjem *lepog*, a *Nemci*, *Englezi* i *Španjolci* osećanjem *uzvišenog*. *Holandiju* možemo smatrati kao zemlju gde se ovaj finiji ukus jedva može primetiti. Samo, lepo je ili očaravajuće i dirljivo ill veselo i pikantno. Prvo ima nečeg uzvišenog u sebi i duh je pred njim zamišljen i zanesen, a u drugom slučaju je razdragan i radostan. Izgleda da Italijanima naročito pristaje prva, a Francuzima druga vrsta lepog osećanja. U nacionalnom karakteru u kome se izražava uzvišeno, ono može da naginje strašnom koje nije daleko od pustolovnog, ili plemenitom, ili pak velelepnom. Mislim da osećanje prve vrste mogu s razlogom pripisati Španjolcu, druge Englezu, a treće Nemcu. Osećanje za velelepno nije po svojoj prirodi izvorno kao ostale vrste ukusa, i mada se želja za podražavanjem može vezati sa svakim drugim

* Nemam nikako nameru da iscrpno opisujem karaktere raznih naroda, već dajem samo nekoliko crta u kojima se izražava njihovo osećanje uzvišenog i lepog. Lako je uvideti da se od takve skice može zahtevati samo približna tačnost, da se njeni uzori mogu zapaziti samo u velikom broju onih koji pretenduju na finija osećanja i da nema naroda koji bi bio lišen naravi u kojima se udružuju i najodličnije osobine ove vrste. Zbog toga ne sme nikoga vređati ako se ovde ili onde neki narod nepovoljno oceni, a i sama ocena je takve prirode da je svako može kao loptu prebaciti svome susedu. Da li su te nacionalne razlike slučajne i zavisne od vremena i načina vladavine, ill su po nekoj nužnosti vezane za podneblje, u to se ovde ne upuštam.

osećanjem, ipak je ona naročito svojstvena osećanju za bleštavo-uzvišeno, jer je ovo, u stvari, mešavina osećanja lepog i plemenitog gde je svako, posmatrano za sebe, hladnije, pa je zato i duh dovoljno slobodan da u njihovom povezivanju gleda na uzore, a potreban mu je i njihov podsticaj. Nemac će prema tome imati manje osećanja za lepo nego Francuz, od Engleza će imati manje osećanja za uzvišeno, ali će njegovom osećanju lepota i uzvišenost biti prikladnije kad se javljaju udružene, i srećno će izbegavati greške u koje bi mogla da zapadne razuzdana snaga svake od ove dve vrste osećanja kad se pojavljuje sama.

Samo letimično ću se dotaći umetnosti i nauke i pokazati da opredeljivanje pojedinih naroda za ove ili one među njima potvrđuje ukus koji smo im pripisali. Italijanski genije se naročito istakao u muzici, slikarstvu, vajarstvu i arhitekturi. Za sve ove lepe umetnosti naći će se isto tako finog ukusa i u Francuskoj, mada je njihova lepota ovde manje dirljiva. Ukus za pesničko ili govorničko savršenstvo naginje u Francuskoj više lepom, a u Engleskoj više uzvišenom. Fina šala, komedija, smehom zasićena satira, ćeretanje zaljubljenih, lak i prirodno tečan stil – u Francuskoj su na svome mestu. U Engleskoj naprotiv: misli duboke sadržine, tragedija, epska pesma i uopšte teško zlato duha, koje se pod francuskim čekićem može rastanjiti u tanke listiće velike površine. U Nemačkoj duhovitost još svetluca kroz zastor. Nekad je bila nametljiva i gruba, ali je u pričama i u razumu naroda postala, doduše, lepša i plemenitija, samo lepša sa manje naivnosti a plemenitija sa manje smelim zamahom nego kod pomenutih naroda. Sklonost i smisao holandskog naroda za krajnju urednost i doteranost, koja zadaje muke i zbunjuje, ne odaje mnogo osećanja za neizveštačene i slobodne pokrete duha, čiju lepotu strašljivo čuvanje od grešaka može samo da unakazi. Umetnosti i nauci ne može ništa biti tako suprotno kao pustolovni ukus, jer on izopačava prirodu, koja je prauzor svega lepog i ple-

menitog. Zato je španski narod i pokazao malo smisla za lepe umetnosti i nauku.

Karakter narodnog duha najbolje se raspoznaje na onome što je moralno u njemu. Zato ćemo još i pod tim uglom razmotriti različita osećanja naroda za uzvišeno i lepo*.

Španjolac je ozbiljan, ćutljiv i iskren. Malo je na svetu poštenijih trgovaca od španskih. On je gord i ima više osećanja za velike nego za lepe postupke. Pošto se u sklopu njegove naravi nalazi malo dobrodušne i tihe plemenitosti, on je često tvrd pa čak i okrutan. *Autodafe*[21] se ne drži samo snagom praznoverja već i sklonošću naroda ka pustolovnom, koju može da pokrene poštovanja dostojna i strašna pogrebna povorka u kojoj vode San Benita išaranog likovima đavola da bi ga predali ognju, koji je zapalila pomahnitala pobožnost. Ne može se reći da je Španjolac ponosniji ili zaljubljeniji od čoveka neke druge narodnosti, već je on i ponosan i zaljubljen na jedan pustolovan način, koji je neobičan i nastran. Ostaviti plug pa sa dugim mačem i plaštom šetati po njivi sve dotle dok se prolaznik stranac ne izgubi s vidika, ili pri borbi s bikovima, gde se domaće lepotice pokazuju bez vela, uputiti svojoj gospodarici naročiti pozdrav, pa se zatim u njenu čast upustiti u opasnu borbu sa podivljalom životinjom – to su neobični i nastrani postupci koji znatno odstupaju od prirodnog.

Kod *Italijana* izgleda da je udruženo osećanje Španjolca s osećanjem Francuza; više osećanja za lepo nego prvi i više za uzvišeno nego drugi. Na ovaj način se mogu, po mom mišljenju, objasniti i ostale crte njegovog moralnog karaktera.

---

* Jedva da će biti potrebno da ovde ponovim svoje ranije izvinjenje. Najbolji deo svakog naroda ima u sebi najodličnije karaktere svake vrste i ko se oseti pogođen ovom ili onom nepovoljnom ocenom, on će, ako je dovoljno mudar, umeti da izvuče i svoje preimućstvo na taj način što će svakog drugog prepustiti njegovoj sudbini, a sebe će izuzeti.

Kod *Francuza* preovladuje osećanje za moralno lepo. On je uljudan, uslužan i ljubazan. Vrlo brzo postaje poverljiv, veseo je i slobodan u ophođenju, a izraz *gospodin* ili *dama dobrog tona* razumljiv je samo za onoga ko je i sam stekao uljudno osećanje Francuza. Čak su i njegova uzvišena osećanja, kojih on nema malo, podređena osećanju lepog i crpu svoju snagu iz sklada s njim. Vrlo rado se šali i za ljubav jedne dosetke bez razmišljanja će žrtvovati i nešto malo istine. Naprotiv, tamo gde dosetljivost nije ključ uspeha,* pokazuje on isto toliko temeljitog razumevanja kao neko iz bilo kog drugog naroda, na primer, u matematici i u ostalim suvoparnim ili dubokoumnim veštinama i naukama. Jedna »bon mot«[22] nema kod njega onu prolaznu vrednost kao kod drugih; ona se najrevnosnije širi i čuva u knjigama kao i najvažniji događaji. On je miran građanin, a krupnim zakupcima sveti se za njihovo ugnjetavanje satirom ili parlamentarnim interpelacijama, koje, pošto su u skladu sa svojim ciljem pribavile narodnim očima lep patriotski ugled, ne postižu dalje ništa drugo sem što se završavaju prekorima začinjenim pohvalama i slavopojkama. Predmet za koji se tekovine i nacionalne osobine ovog naroda najviše vezuju jeste žena**. Ne može se reći da nju ovde više vole ili cene nego kod drugih naroda, već žena daje najviše povoda da se najlepši darovi duha, uljudnosti i lepih manira pokažu u svom sjaju. Inače, sujetna oso-

---

* U metafizici, moralu, učenjima o religiji ne može čovek pred spisima ovog naroda biti dovoljno oprezan. U njima obično ima mnogo lepog i varljivog bleska, koji ne može da se održi pred hladnim ispitivanjem. Francuz voli smelost u izrazu; ali da bi čovek došao do istine, nije važno da bude smeo, već obazriv. U istoriji voli anegdote kojima nema šta da se zameri osim što bi se moglo poželeti da budu istinite.

** U Francuskoj žena daje ton svakom društvu i svakoj zabavi. Doduše, ne može se osporavati da je društvo bez lepog pola prilično bezukusno i dosadno; jedino ako mu žena daje lep ton, muškarac se nalazi pobuđen da mu da plemenit ton. U protivnom slučaju razgo-

ba svakog pola voli uvek jedino sebe, a druga joj je samo igračka. Pošto Francuzi imaju sasvim dovoljno plemenitih osobina, a te osobine može oživeti tek osećanje lepog, mogao bi lepi pol tamo da ima jači uticaj nego igde u svetu u smislu podsticanja i pokretanja muškaraca na najplemenitije postupke, kad bi se samo malo više vodilo računa o negovanju ove crte nacionalnog duha. Šteta što su krinovi obdareni samo lepotom.

Mana kojoj se ovaj nacionalni karakter najviše približuje jeste detinjatost, ili, da se malo uljudnije izrazimo, – lakomislenost. Sa ozbiljnim stvarima se tera šala, a sitnicama se poklanja i najozbiljnija pažnja. Francuz i u starosti još peva šaljive pesme i galantan je prema ženama koliko god mu snage dopuštaju. Za ova zapažanja imam na svojoj strani velike jemce baš iz redova tog naroda i zaklanjam se iza Monteskjea i Dalambera da bih bio siguran od svake neprijatnosti.

Englez je u početku svakog poznanstva hladan, a prema strancu ravnodušan. Nema smisla za sitne ljubaznosti, ali čim ti je postao prijatelj, spreman je na velike usluge. Ne trudi se da u ophođenju bude duhovit ili da pada u oči lepim manirima, ali je razborit i staložen. Slab je u podražavanju, ne obazire se mnogo na to šta drugi misle i drži se samo svog vlastitog ukusa. Prema ženi nije ljubazan kao Francuz, ali joj ukazuje daleko više poštovanja, pa u tome možda čak i preteruje kad svojoj supruzi obično ukazuje u braku

---

vor isto tako postaje dosadan, ali sa suprotnog razloga: jer ništa ne može toliko da se smuči kao sladunjavost. Prema francuskom ukusu ne kaže se: Da li je gospodin kod kuće?, već: Da li je gospoda kod kuće? Gospoda je pri toaleti, gospoda je neraspoložena; ukratko: sa gospodom i oko gospode se vrte svi razgovori i sve zabave. Pa ipak, time ne ukazuju ženi više časti. Čovek koji flertuje uvek je bez osećanja kako pravog poštovanja tako i nežne ljubavi. Ne bih ni za šta na svetu želeo da kažem ono što Ruso tako smelo tvrdi: *da žena večito ostaje samo jedno veliko dete*. Pronicljivi Švajcarac je ovo pisao u Francuskoj, pa je kao veliki branilac lepog pola verovatno s negodovanjem osetio da ni tamo nema više stvarnog poštovanja prema ženi.

neograničeno poverenje. Postojan je – katkada do tvrdoglavosti, odlučan i smeo – često do drskosti, principa se drži obično do jogunstva. Lako postaje osobenjak, ne iz sujete već zato što se malo brine o drugima i što neće da odstupa od svoga ukusa ni iz ljubaznosti prema drugome ni da bi nekoga podražavao; zbog toga je retko voljen kao Francuz, ali ko ga upozna poštuje ga više nego Francuza.

Kod *Nemca* su pomešana osećanja Engleza i Francuza; samo, izgleda da je prvome mnogo bliži, a veća sličnost ovom drugom je izveštačena nameštena. On ima jednu srećnu mešavinu u osećanju kako uzvišenog tako i lepog; ako u prvom i nije jednak Englezu a u drugom zaostaje iza Francuza, on ih obojicu prevazilazi ukoliko oba osećanja u sebi udružuje. U ophođenju Nemac pokazuje više ljubaznosti nego Englez, a ako u društvo ne unosi toliko prijatne živahnosti i duha kao Francuz, on zato ispoljava više skromnosti i razumnosti od njega. Kao u svakoj drugoj sklonosti, on je i u ljubavi prilično metodičan i povezujući lepo sa plemenitim i u jednom i u drugom je dosta hladan, pa može da vodi računa o pristojnosti, sjaju i ugledu. Stoga su kod njega porodica, zvanje i položaj stvari od krupnog značaja kako u građanskim odnosima tako i u ljubavi. Daleko više od Engleza i Francuza vodi računa o tome *šta će drugi da misle o njemu*, i ako ima nešto u njegovom karakteru što bi moglo pobuditi želju za korenitim poboljšanjem, onda je to baš ta slabost zbog koje nema smelosti da bude originalan, mada za to ima prirodne mogućnosti, i zbog koje se i suviše bavi mišljenjem drugih, a to oduzima svaku čvrstinu moralnim osobinama, jer ih čini promenljivim i izveštačenim.

U naravi *Holanđanina* leži urednost i marljivost, i kako je orijentisan samo na ono što je korisno, malo ima osećanja za ono što je u finijem smislu lepo i uzvišeno. Velik čovek znači za njega isto što i bogat čovek; kad kaže prijatelj, on misli na svog korespondenta, a dosadna mu je svaka poseta ako mu ništa ne donosi.

On čini suprotnost kako Francuzu tako i Englezu; on je u izvesnom smislu vrlo flegmatičan Nemac.

Ako ovaj misaoni postupak primenimo na bilo koji poseban slučaj, recimo, da razmotrimo osećanje časti, pokazaće se ove razlike među narodima. Osećanje časti je kod Francuza *sujeta*, kod Španjolca *oholost*, kod Engleza *gordost*, kod Nemca *nadmenost*, a kod Holandanina *naduvenost*. Na prvi pogled izgleda da svi ovi izrazi znače isto, dok u stvari obeležavaju u bogatstvu nemačkog jezika znatne razlike. *Sujeta* traži naše priznanje, ona je nepostojana i promenljiva, njeno spoljašnje ponašanje je *uljudno*. *Oholi* je pun uobraženih velikih preimućstava kojih, u stvari, nema i ne traži priznanje drugih; njegovo držanje je kruto i *nabusito*. *Gordost* je, u stvari, samo pojačana svest o svojoj vrednosti, koja često može da bude stvarna (zbog toga se ponekad i naziva plemenita gordost, a nikada ne bih mogao nekome pripisati plemenitu oholost, jer ona uvek ispoljava netačnu i preteranu ocenu o sebi samom); držanje gorda čoveka prema drugima je *ravnodušno* i hladno. *Nadmen* čovek je isto što i gord, samo s tim dodatkom što je u isto vreme i sujetan*. Priznanje koje on traži od drugih sastoji se u ukazivanju poštovanja. Zato se rado kiti titulama, svojim poreklom i precima, i sjajem. Za Nemca naročito ova slabost lako prianja. Reči: milostivi, vrlo naklonjeni, visokorodni, blagorodni i slični nadmeni izrazi čine njegov jezik krutim i nespretnim i lišavaju ga one lepe jednostavnosti koju drugi narodi mogu da daju svom načinu pisanja. Ponašanje nadmena čoveka u ophođenju s drugim ljudima jeste *ceremonija*. *Naduven* čovek je isto što i ohol, s tim što je u njegovom držanju vidno prezi-

---

* Nije neminovno da nadmen čovek bude ujedno i ohol, tj. da ima previsoko, pogrešno mišljenje o svojim osobinama; može on sebe i da ne ceni više nego što vredi, ali zbog svog rđavog ukusa on se trudi da tu vrednost vidno istakne.

ranje drugih. U ponašanju je *grub*. Ova bedna osobina nema nikakve veze sa finijim ukusom, jer je očigledno glupa; svoje osećanje časti odista ne možemo zadovoljiti time što ćemo otvorenim prezirom izazvati sve oko sebe da nas mrze i ismevaju.

U ljubavi Nemac i Englez nisu veliki probirači, nešto malo su osetljiva ali više zdrava i *sirova ukusa*. Italijan je u tom *sanjalica*, Španjolac *fantast*, a Francuz *sladokusac*.

Religija u našem delu sveta nije stvar proizvoljnog ukusa već je višeg, poštovanja dostojnijeg porekla. Zato samo zastranjivanja u njoj i ono što je u njima čisto ljudsko može imati obeležja po kojima se mogu razlikovati nacionalne osobine. Ova zastranjivanja obuhvatam sledećim pojmovima: *lakovernost* (credulität), *sujeverje* (superstition), *zanesenjaštvo* (fanaticism) i *verska ravnodušnost* (indifferentism). *Lakoveran* je obično neobrazovani deo svakog naroda, i kod njega se ne zapažaju znaci finijeg osećanja. Ubeđenja se stvaraju samo po čuvenju i po spoljašnjem izgledu stvari, bez bilo kakvog podsticaja koji bi dolazio od finijih osećanja. Primere celih naroda te vrste nalazimo na severu. Ako lakovernik ima pustolovan ukus, on postaje *sujeveran*. Ovakav je ukus već sam po sebi dovoljan uzrok da se lakše poveruje u nešto*, i od dva čoveka, od kojih je jedan podlegao takvom ukusu a drugi je hladnije i umerenije naravi, prvi će se, iako je u stvari pametniji, zbog svoje osnovne sklonosti lakše povesti da poveruje i u nešto neprirodno nego drugi, koga će od takvih zatrčavanja sačuvati ne njegova pamet, već prosto i staloženo

* I drugi su primetili da se Englezi, iako su vrlo pametan narod, lako mogu prevariti da poveruju u vest o nekakvom čudu i besmilici; o tome ima mnogo primera. Ali smeo duh, naoružan raznim iskustvima u kojima su se mnoge neobične stvari pokazale kao prirodne, brzo će savladati mala kolebanja, pred kojima će slabija i nepoverljiva glava da zastane i da se tako i bez svoje zasluge ponekad sačuva od zablude.

osećanje. Sujeveran čovek u religiji rado postavlja između sebe i najvišeg predmeta poštovanja izvesne moćne i neobične ljude, tako reći velikane svetosti, kojima se priroda pokorava i na čiji se čarobni poziv otvaraju i zatvaraju gvozdena vrata pakla, i koji glavom dodiruju nebo i nogama još stoje na niskoj zemlji. Prema tome, u *Španiji* će prosvećivanje naići na ogromne teškoće ne zato što treba da savlada neznanje, već zato što mu na putu stoji čudan ukus kome je ono što je prirodno – prosto, i koji nikada ne smatra da oseća uzvišeno ako predmet toga osećanja nije pustolovan. Versko *zanesenjaštvo* je tako reći pobožna drskost koja proizlazi iz nekog ponosa i prevelikog samopouzdanja da se čovek može približiti nebeskim bićima i u nekom čudnom poletu uzdići se iznad običnog i propisanog reda. Zanesenjak govori samo o neposrednom nadahnuću i o kontemplativnom životu, dok se sujeverni zavetuje pred ikonama velikih svetaca i čudotvoraca i svoje nade polaže u izmišljene i nedostižne prednosti drugih osoba sa njegovom sopstvenom naravi. Čak i zastranjivanja, kao što smo videli, nose na sebi znake nacionalnog osećanja, pa je tako, bar u prošlosti, verskog fanatizma* bilo najviše u Nemačkoj i Engleskoj. On je neka vrsta neprirodne izrasline na plemenitom osećanju koje pripada karakteru ovih naroda, i ni izdaleka nije tako štetan kao sklonost sujeverju, mada je u početku silovit, jer se žestina zanesenjačkog duha postepeno hladi i po svojoj prirodi mora dospeti do prave umerenosti, dok sujeverje u mirnom i patničkom duhu neprimetno sve dublje pušta koren i obuzetog čoveka lišava svake nade da će se ikad moći oslobo-

---

* Fanatizam treba uvek razlikovati od *entuzijazma*. Prvi je uveren da oseća neposrednu i neobičnu zajednicu s nekim višim bićem, a drugi znači stanje duha u kome je ovaj nekim načelom doveden tako reći do usijanja, na primer parolom patriotizma, prijateljstva, religije, a pri tom nema ni pomisli o nekim natprirodnim vezama.

diti štetne zablude. Najzad, sujetan i lakomislen čovek nikad nema jače osećanje za uzvišeno, pa je i njegova religija bez poleta, većinom samo stvar mode, čijih se propisa sasvim ozbiljno pridržava ali pri tom ostaje hladan. To je praktični *indiferentizam*, kome je, izgleda, *francuski* nacionalni duh naročito sklon, koji je svega jedan korak udaljen od opakog šegačenja, i u samoj osnovi, ako se gleda na unutrašnju vrednost, malo se razlikuje od potpunog odricanja vere.

Ako bacimo još jedan letimičan pogled na ostale delove sveta, videćemo da je *Arabljanin* najplemenitiji čovek na Istoku, ali s osećanjem koje se jako izopačava u pustolovno. On je gostoljubiv, velikodušan i iskren; samo su njegove priče i istorija, i uopšte njegovo osećanje uvek prožeti nečim natprirodnim i čudesnim. Njegova usijana mašta prikazuje stvari u neprirodnim i iskrivljenim slikama, pa je čak i širenje njegove religije bilo jedna velika pustolovina. Ako su Arabljani u neku ruku Španjolci Istoka, *Persijanci* su Francuzi Azije. Dobri su pesnici, uljudni i prilično finog ukusa. Nisu baš strogi sledbenici islama i svojoj naravi, sklonoj radostima, dopuštaju dosta umereno tumačenje kurana. *Japanci* bi mogli biti neka vrsta Engleza u ovom delu sveta, ali samo po svojoj postojanosti koja može da se preokrene u krajnju tvrdoglavost, zatim po svojoj hrabrosti i preziranju smrti, dok bi se za druge osobine teško mogle naći dodirne tačke. Inače, pokazuju malo znakova nekog finijeg osećanja. Ukus *Indusa* naginje bizarnostima one vrste koja spada u pustolovno. Njihova se religija sastoji iz karikatura. Idoli čudovišnih razmera, neocenjivi zub moćnog majmuna Hanumana, neprirodne pokore fakira (paganskih kaluđera isposnika), itd. nalaze se u domašaju ovog ukusa. Dobrovoljno žrtvovanje žene na istoj lomači gde se spaljuje telo njenog muža jeste grozna nakaznost. A kakve tek glupe bizarnosti sadrže predugački i izveštačeni komplimenti *Kineza;* čak su im i slike bizarne i pred-

stavljaju čudne i neprirodne likove kakvih nigde na svetu nema. Imaju i bizarnosti kojima se ukazuje poštovanje jer potiču iz prastarih običaja, i nijedan ih narod na svetu nema više nego oni.*

Afrički Crnci nemaju po prirodi nikakvo osećanje koje bi išlo iznad detinjastog ukusa. Gospodin Hjum poziva svakoga da mu navede bar jedan primer da je Crnac pokazao neki talenat i tvrdi da među stotinama hiljada Crnaca koji su iz njihove postojbine odvedeni u razne delove sveta, i pored toga što je mnogima od njih data sloboda, nije nikad nađen ni jedan jedini koji bi u umetnosti ili nauci, ili u bilo kojoj drugoj oblasti dao nešto veliko, dok se među belima uvek poneko probije iz najnižih slojeva i svojom izvanrednom obdarenošću stiče ugled u svetu. Toliko je bitna razlika između ova dva ljudska soja i izgleda da je u osobinama naravi isto tako velika kao i u boji kože. Religija fetiša, koja je vrlo raširena među njima, predstavlja možda neku vrstu idolopoklonstva koje toliko tone u glupost koliko to ljudskoj prirodi uopšte izgleda mogućno. Ptičje pero, kravlji rog, školjka, ili svaka druga obična stvar, čim je samo sa nekoliko reči osvećena, postaje predmet poštovanja i najvišeg prizivanja u zakletvama. Crnci su vrlo sujetni ali na njima svojstven način, i tako su brbljivi da ih treba motkom rasterivati.

Među svim *divljacima* nema nijedne narodnosti koja bi pokazivala tako uzvišen karakter naravi kao divljaci Severne Amerike. Oni imaju vrlo razvijeno osećanje časti, i kada prevaljuju na stotine milja za pustolovinama koje bi im pribavile čast, sa krajnjom budnošću se čuvaju da je ni najmanje ne ukaljuju time što bi, pavši okrutnom neprijatelju u ruke, dopustili da im se

---

* I dan-danas se u Pekingu obavljaju ceremonije prilikom pomračenja Sunca ili Meseca, da bi velikom bukom odagnali zmaja koji hoće da proguta ova nebeska tela i tako održavaju jedan bedan običaj još iz prastarih vremena neznanja, iako su danas znatno odmakli u prosvećenosti.

i na najvećim mukama otme iz grudi kukavički uzdah. Kanadski divljak je vrlo iskren i pošten. Prijateljstvo koje on sklopi tako je pustolovno i puno entuzijazma kako se to nalazi samo u čudnim pričama iz davnih vremena. Ponosan je do krajnosti, oseća punu vrednost slobode i ne trpi čak ni u vaspitanju odnos u kome bi se mogao osetiti potčinjen i ponižen. *Likurg* je verovatno baš ovakvim divljacima dao zakone i kada bi se među ovih šest naroda našao jedan zakonodavac, videli bismo kako se uspostavlja spartanska republika u novom svetu. Pothvat Argonauta se isto tako malo razlikuje od ratnih pohoda ovih Indijanaca, a čast jednog grčkog imena je jedno preimućstvo koje *Jazon* ima nad *Atakakulakulom*. Svi ovi divljaci imaju malo osećanja za lepo u moralnom smislu, pa je velikodušno praštanje uvrede, koje je u isti mah plemenito i lepo, kao vrlina potpuno nepoznato među divljacima; štaviše, takvo opraštanje se prezire kao bedan kukavičluk. Hrabrost je najveća zasluga u očima divljaka, a osveta mu je najmilija naslada. Ostali urođenici ovoga dela zemlje pokazuju malo tragova naravi koja bi bila sposobna za finija osećanja; naprotiv, hladna bezosećajnost je glavno obeležje ovih plemena.

Ako posmatramo odnose među polovima u ovim delovima sveta, videćemo da je jedino *Evropljanin* otkrio tajnu kako da se čulna draž jednog jakog nagona ukrasi sa tako mnogo cveća i prožme sa toliko mnogo moralnosti, da je prijatnosti koje iz toga nagona proističu ne samo beskrajno povećao, već ih učinio i vrlo pristojnim. Stanovnik *Istoka* ima u ovom pogledu vrlo izopačen ukus. Budući da nema nikakvog pojma o moralno lepom koje može da bude vezano s ovim nagonom, on upropašćuje čak i vrednost čulnog zadovoljstva, a harem mu je samo večiti izvor nemira. Na pamet mu padaju razne zaljubljeničke gluposti, među kojima mu je najdragocenija neka sitnica uobražene vrednosti koju bi hteo, pre svega, da osigura za sebe, a čija se cela vrednost sastoji jedino u tome što može da

je razbije; na nju se u našem delu sveta uopšte gleda sa sumnjičavim osmehom a on se, da bi je zadržao za sebe, poslužuje nedozvoljenim a često i gnusnim sredstvima. Zato je žena tamo uvek u tamnici, bila ona devojka ili imala surovog, nesposobnog i stalno sumnjičavog muža. Šta bi se u zemljama *Crnaca* i moglo bolje očekivati nego ono što se tamo gotovo bez izuzetka nalazi, naime žene u najcrnjem ropstvu. Kukavica je uvek krutan gospodar slabima, kao što je i kod nas onaj čovek koji se izvan svoje kuće jedva usuđuje da nekom pogleda pravo u oči – u kuhinji uvek tiranin. Pater Laba[23] nas, doduše, izveštava da mu je jedan crnački tesar, kome je on zamerio što se prema svojim ženama drži nadmeno, ovako odgovorio: »*Vi belci ste prave budale; prvo svojim ženama i suviše popuštate, a posle se žalite kad vam pomute pamet.*« I stvarno, možda u tome ima nečega o čemu bi vredelo razmisliti, ali da budemo kratki: ovaj delija je od glave do pete bio sasvim crn, a to je siguran dokaz da je ono što je on rekao bilo glupo. Među svim divljacima najveći stvarni ugled uživa žena kod onih u *Kanadi*. Možda u tome prevazilaze čak i naš civilizovani deo sveta. Nije reč o tome da se tamo ženama klanja; to su samo komplimenti. Ne, nego one tamo stvarno mogu da zapovedaju. One se sastaju i većaju o najvažnijim odlukama naroda, o ratu i miru. One šalju potom svoje izaslanike veću muškaraca i obično je njihov glas onaj koji odlučuje. Ali ovu prednost one plaćaju vrlo skupo. Sve kućne brige nose na svojim leđima, a sa muškarcima dele i sve njihove teškoće.

Ako na kraju bacimo još koji pogled na istoriju, videćemo da se ukus ljudi stalno menjao kao lik Protejev.[24] Drevna vremena Grka i Rimljana pokazivala su jasne znake istinskog osećanja za lepo kao i za uzvišeno u pesništvu, vajarstvu, arhitekturi, zakonodavstvu, pa čak i u običajima. Vladavina rimskih careva je izmenila plemenitu i ujedno lepu jednostavnost u raskoš, a potom u lažni sjaj, o čemu nam i danas svedoče ostaci

njihovog govorništva, pesništva, pa i sama istorija njihovih običaja. Malo-pomalo pa su se sa potpunim raspadom države ugasili i ovi ostaci finijeg ukusa. Kad su zatim varvari učvrstili svoju vlast, oni su uveli neki iskvareni ukus, koji nazivamo gotskim i koji se završio bizarnostima. Bizarnosti su se pokazale ne samo u građevinarstvu, već i u nauci i u životu uopšte. Kad je ovaj iskvareni ukus ovladao lažnom umetnošću, počeo je radije da prima svaki neprirodni oblik nego staru prostotu prirode, i vrteo se ili oko preteranog ili oko cifrastog. Najviši uzlet koji je ljudski duh činio da bi se uzdigao do uzvišenog ispoljio se u pustolovstvu. Bilo je crkvenih i svetovnih pustolova, a često se sretala i njihova odvratna i čudovišna mešavina: kaluđeri sa molitvenikom u jednoj i ratnom zastavom u drugoj ruci, za kojima je išla cela vojska prevarenih žrtava da bi svoje kosti ostavila pod drugim podnebljem i u svetijem tlu, posvećeni ratnici koji su se svečano zavetovali da će vršiti nasilja i zločinstva, kasnije neka čudna vrsta fantastičnih heroja koji su se zvali vitezovima i išli za pustolovinama, turnirima, dvobojima i romantičnim podvizima. U ovim vremenima religija je, zajedno sa naukom i običajima, bila iskvarena gnusnim nakaznostima i svako može da vidi da se ukus ne može izroditi na jednoj strani, a da pri tom i sve ostalo što pripada finijem osećanju ne pokaže jasne znake svoga propadanja. Kaluđerski zaveti pretvarali su veliki deo korisnih ljudi u mnogobrojna društva okorelih besposličara, koje je njihov dokoličarski život naučio da izmišljaju hiljade školskih gluposti, a ove su onda ulazile u široki svet i širile se. Najzad, kad se ljudski duh nekom palingenezom opet srećno digao iz skoro potpunog raspada, vidimo danas kako se pravi ukus lepog i plemenitog, kako u umetnostima tako i u običajima, opet rascvetava, pa nam ne ostaje ništa drugo da želimo sem da nas lažni sjaj, koji tako lako zaslepljuje, neprimetno ne udalji od plemenite jednostavnosti, a naročito da se još neotkrivena tajna vaspi-

tanja oslobodi starih zabluda, da bi se moralno osećanje još zarana u grudima svakog mladog građanina sveta uzdiglo do delotvornog osećanja, jer bi se bez njega sva finoća usmeravala samo na prolazna i prazna zadovoljstva da o onome što se oko nas dešava sudimo sa više ili manje ukusa.

[1] *Elizijum* – po najstarijim pesnicima, naročito Homeru, blagosloveni kraj u koji odlični junaci odlaze a ne umiru; docnije: boravište blaženih u podzemnom svetu.

[2] *Golkonda* (Golconda), gradić blizu Hajderabada u Indiji, nekada prestonica moćne države koja je propala pod kraj XVII veka; u Golkondi su bile poznate brusionice dijamanata, a i danas su čuvena nalazišta rubina i safira u njenoj okolini.

[3] *Haslkvist*, Fridrih (Hasselquist, 1722–1752), švedski prirodnjak; napisao »Iter Palaestinum«, delo koje je posle njegove smrti izdao Line. U delu se nalazi i opis piramida.

[4] *Haler* (Haller, 1708–1770), nemački lekar, botaničar i romanopisac.

[5] *Hanvej* (Jonas Hanway, 1712–1786), engleski putopisac i filantrop.

[6] *Labrijer* (Jean de Labruyere, 1645–1696), francuski pisac, jedan od poslednjih predstavnika klasicizma XVII veka. U »Karakterima« je pored lepo i jasno formulisanih aforizama dao oštro izvajane likove iz viših aristokratskih slojeva.

[7] *Jang*, Edvard (Young, 1683–1765), engleski pesnik sentimentalne škole; glavno mu je delo religiozno-didaktički spev »Žalopojka ili noćne misli o životu, smrti i besmrtnosti«.

[8] *Čičisbeo*, u otmenim krugovima italijanskog plemstva XVIII veka pratilac i kućni prijatelj udatih žena.

[9] *Hogart*, Vilijem (Hogarth, 1697–1764), engleski slikar i graver, preteča novog engleskog slikarstva.

[10] *Alkest* i *Adrast*, ličnosti iz grčke mitologije i glavna lica u Molijerovoj komediji »Mizantrop«.

[11] *Grandison*, glavni junak u romanu engleskog pisca Ricardsona (Richardson, Samuel, 1689–1761) »History of Sir Charles Grandison«, 1753.

[12] *Katon* (Marcus Portius Cato, Stariji, 234–149. pre n. e.), rimski državnik iz vremena punskih ratova; zastupnik starorimskog patricijata; poznat kao pobornik »dobrih običaja predaka« i veliki protivnik raskoši i moralne raspuštenosti.

[13] Gospođa *Dasje* (Anne Dacier, 1654–1720), supruga Andrea Dasjea, klasičnog filologa, objavila prevode Aristofana, Terencija, »Ilijade« i »Odiseje«.

[14] Markiza *Di Šatle* (Emilie du Chastelet, 1706–1749), francuska spisateljica; napisala »Institutions de physique« (1740), prevela Njutnovo delo »Naturalis philosophie principia mathematica«; vodila je vrlo slobodan život ne obazirući se na predrasude.

[15] *Fontenel* (Fontenelle, 1657–1757), francuski pisac, poznat po svojim »Dialogues des morts« i zanimljivo pisanim »Entretiens sur la pluralité des mondes« u kojima se u popularnom obliku izlažu učenja Kopernika i Galileja, i to u vidu razgovora autora s jednom damom.

[16] *Algaroti* (Algarotti, 1712–1764), italijanski pisac; 1733. objavio u Parizu delo »Newtonianismo per le Dame«, kojim se pročuo kao vrlo vešt popularizator nauke.

[17] »*Spectator*« – poznat engleski nedeljni list.

[18] *Lanklo*, Ninon (Lenclos, 1620–1705), otmena francuska kurtizana, kći jednog plemića iz Turene, obrazovana na Montenju i Saronu, čuvena sa svoje lepote i duha; da bi bila slobodna, odbila je sve prosce i privukla najbolje duhove svog vremena u svoj salon.

[19] *Monaldeski*, Đovani Rinaldo, markiz (Monaldeschi), Italijan, ljubimac Hristine Švedske; 1656. g. pratio je Hristinu na putu za Francusku; pogubljen je 1657. g. u Fontenblou jer je, navodno, odao Španjolcima plan za osvajanje Napulja, koji su pripremali Hristina i Mazaren.

[20] *Lukrecija*, legendarna junakinja starog Rima. Po predanju nju je obeščastio sin cara Tarkvinija Oholog (6. vek pre n. e.), i ona je zbog toga oduzela sebi život. Taj događaj je,

isto tako po predanju, poslužio kao povod za progonstvo Tarkvinija iz Rima i za osnivanje republike (510. g. n. e.).

[21] *Autodafe* – jeretički sud; svečano spaljivanje jeretika, bezbožnika, Jevreja i veštica u srednjem veku.

[22] »*Bon mot*« – dosetka, duhovita izreka.

[23] *Laba* (Jean Baptiste Labat, 1663–1738), francuski misionar u Americi.

[24] *Protej* – morski bog starih Grka, koji je imao dar proricanja i sposobnost da se pretvara u sve moguće oblike.

SADRŽAJ

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

111.852

КАНТ, Имануел
O lepom i uzvišenom / Imanuel Kant ; preveo Gligorije Ernjaković. - Nova Pazova : Bonart, 2002 (Nova Pazova : Bonart). - 73 str. ; 20 cm. - (Biblioteka Crveni horizonti)

Prevod dela: Beobachtungen über das Gefühl des Schönen und Erhabenen / Immanuel Kant. - Tiraž 1000. - Nekoliko reči o piscu i delu / G. Ernjaković: str. 5-11.

ISBN 86-503-0076-6

a) Естетика

COBISS-ID 180956935

001/24